

2025, Vol. 6(3), 991-1016
© The Author(s) 2025
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2025.253
Article type: Research Article

Received: 11.04.2025
Accepted: 30.07.2025
Published Online: 14.10.2025

Reyhan Ünal*

Mağlubiyet, Mağduriyet ve Güç Gösterileri Arasında AKP'nin Ayasofya Kararı

AKP's Hagia Sophia Decision Amid Defeat, Victimisation and Demonstrations of Power

Öz

2019'da Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesi kararının AKP rejiminin iktidar konumu ve stratejisi açısından anlamı, önemi ve işlevini tartışan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, erken cumhuriyet döneminin ulus devletin Batılılaştırılması hedefi, sekülerlik anlayışı, azınlıklara ilişkin mülhazaları ve "makbul vatandaşlık" kavrayışı çerçevesinde Ayasofya'nın müzeleştirilme kararı ve bu karara yönelik özellikle milliyetçi-mukaddesatçı kesimlerden gelen itirazlar ele alınarak bir arka plan kurulacaktır. İkinci bölümde ise, AKP'nin Ayasofya'yı yeniden camiye çevirme kararı tepkisel, sembolik ve duygusal bir yeni ulusal kimlik inşa süreci olarak ele alınırken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte daha da belirginleşen siyasal otoriteryanizmle ilişkili güç ve meşruiyet kayıpları bunu besleyen bağlam olarak değerlendirilecektir. Böylece, ayakta kalmaya ve tutunmaya çalışan bir rejimin ulus-devletin kimlik eksenini dönüştürme kurgusuyla kendi hegemonya projesinin siyasal ayağı bağlantılandırılacaktır. Çalışmanın yöntemi ise J. B. Thompson (2013) üç aşamalı bir analiz süreci öneren derin yorumsama (*depth hermeneutics*) yöntemi olarak belirlenmiştir.

991

Abstract

Discussing the meaning, significance and function of the 2019 decision to re-convert Hagia Sophia to a mosque in terms of the AKP's power position and strategy, this study is divided into two parts. The first part addresses the decision to turn Hagia Sophia into a museum within the context of the early Republican nation-state's objective of Westernisation, interpretation of secularism, considerations regarding minority groups, and conception of 'acceptable citizenship' so as to provide a background. In the second part, while the justifications of the AKP's decision to convert Hagia Sophia into a mosque is portrayed as a reactionary, symbolic and emotional process of a new national identity construction, political authoritarianism and related power and legitimacy deficits that has become more evident with the shift to the Presidential Government System is brought to the fore as the context facilitating this process. In doing so, the political leg of the hegemony project of a regime trying to hold-on to power and its the design to alter the nation-state's identity will be connected. The methodological approach of the present study was determined as the method of depth hermeneutics, a three-stage analysis process which was proposed by J. B. Thompson (2013).

Anahtar Kelimeler

AKP, Ayasofya, Erdoğan, İstanbul, İmamoğlu

Keywords

AKP, Hagia Sophia, Erdoğan, İstanbul, İmamoğlu

* Başkent Üniversitesi, reyhannal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7177-5124.

Giriş

Bir mekân olarak Ayasofya'nın önemi ne sadece göz dolduran ihtişama sahip mimarisinden ne de aslında kilisenin sonradan cami olmasına istinaden kutsal mekân kavrayışından kaynaklanmaktadır. Ayasofya'nın önemi kilise, cami, müze olarak kullanılmasının da ötesinde aynı zamanda bir hafıza mekânı (*les lieux de mémoire, place of memory*) (Nora, 1994) ve yaşayan bir anıt (*living monument*) olmasından dolayıdır. Kilise olarak inşa edilmesinden bu yana, ait olduğu devletin hem temel değerlerinin hem de bu değerlerle kurulduğu söylenen ortak kimliğin sembolü olagelmıştır.

Bu çalışma, iki ana bölümden oluşmakta: ilk bölümde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının 2020'de aldığı karara kadar müze olarak kullanılan Ayasofya'ya, başta tek parti rejimi olmak üzere önceki iktidarlar tarafından yüklenen anlam ve bu anlam inşasına karşı özellikle milliyetçi-mukaddesatçı kesimlerden gelen karşı koyuşlar ve itirazlar ele alınacaktır. Ayasofya'nın erken cumhuriyet döneminde müzeleştirilmesi kararının dinamikleri, yeni ulus devletin modernleşme istikametini, seküler niteliğini, azınlıklara dair mülhazalarını ve “makbul vatandaşlık” anlayışını da yakından ilgilendiren bir mesele olarak incelenecektir.

İkinci bölümdeyse, 2019'da dillendirilen Ayasofya'yı yeniden camiye çevirme politikasının gerekçeleri, tepkisel, sembolik ve duygusal bir yeni kimlik inşa sürecinin parçası olarak ele alınırken onunla bütünleşmiş bir başka süreçle ilişkilendirilecektir. Bu süreç, iktidar olarak AKP'nin, tek-liderde cisimleşen icracı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin (CBHS) hak ve özgürlükler rejimini terk ederek giriştiği bir başka yönelim olan siyasal otoriteryanizmdir. Kimliğin ve rejim biçiminin birbirine paralel bir dönüşümünün kurgulandığı bu dönemde, dışlama ve baskı yoluyla iktidarda kalmanın eksik bıraktığı, yani siyasetin iktidarı zorladığı bir durumda, Ayasofya meselesi rejim açısından farklı bir anlam, önem ve işlev kazanmıştır. Dolayısıyla, bu makalede ayakta kalmaya ve tutunmaya çalışan bir rejimin ulus-devletin kimlik eksenini dönüştürme kurgusu –yani tarihin izi, bellek ve duygularla yoğrulmuş bir meseleye can simidi olarak sarılması– ile kendi hegemonya projesinin siyasal ayağı bağlantırlacaktır.

Bu yapılırken, rejimin şiddetle tırmanan otoriter iktidar tarzının temel zeminini oluşturan ve Brown'un (2021) “otoriter kaos” (*authoritarian chaos*) adını verdiği asli bir siyaset yapma biçimi ve kritik önem taşıyan iki temel iktidar stratejisi olan *mağduriyet konformizmi* ve *hakikati çarpıtma arasında* sıkı bir bağlantı kurulacaktır. Böylece Erdoğan iktidarının kültürel-toplumsal, duygusal sembolik payandalarının, aslında, çıplak bir kudret yayma ve sürdürme tutkusunu tekniğine tekabül ettiği görüşü tartışılacaktır.

Otoriter kaos, neoliberalizmin demokratik değerleri de aşındıracak şekilde her şeyi bir meta değeri olarak görmesinden kaynaklanan bir yönetsimsellik biçimidir (Brown, 2021). Kurumların çökmesi, kamusal aklın ve kamusal fayda arayışının sermaye lehine zayıflatılması, gerçekliğin alakasızlaşması, yürütmenin, duygusal siyasetin ve karizmatik liderliğin yükselmesi, yargının ve hukukun sermaye lehine araçsallaştırılması gibi durumlar bu yönetsimsellik anlayışının otoriterliğinin göstergeleridir. Onu “kaotik” kılansa, göre toplum üzerinde bütüncül

bir denetim kurma ve düzen getirme iddiasında olan klasik otoriter rejimlerden farklı olarak kriz yaratarak, krizleri çözmeyip, yöneterek, hatta süreğen kılarak, daimi bir istikrarsızlığın yegâne istikrar odağı olarak iktidarını tahkim etmeye çalışmasıdır (Brown, 2021). Türkiye’de güncel otoriter kaos, tek lider rejiminin, çekiciliğini ve seçim sonuçlarının açıkça ilan ettiği gibi gücünü kaybederken, nefret, kin ve dost-düşman ayırımıyla kurduğu bir anti-siyasal alanda, eylem ve söylemlerinde bir istikametsizlik çizgisi izleyerek, keskin dönüşler yapabilme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Bu siyaset, kamusal alanda hesap verme norm ve kurumlarının çökmüş olmasından kaynaklanan olanak ve kolaycılıkla yapılmaktadır. Ancak, bu durum, rejime demokratik müdahale olanaklarının tükenişiyle ilişkili olarak da kavranmalıdır. Ana muhalefet bu tür icraatları birer esneklik ve maharet olarak algılayarak kendi ideolojik ve teknik sığlığını, iktidar kapasite ve hevesinin zayıflığını resmetmektedir. Dolayısıyla, rejimin sorunlara tutarlılık ilkesini bertaraf ederek çıkarları uyarınca karmakarışık cevaplar verebilme yeteneğiyle muhalefetin zayıflığı birleştiğinde, AKP iktidarı ülkeyi soktuğu çoklu kriz ortamına rağmen iktidarda kalabilmektedir.

Bu makale bağlamında, sertleşen ve hesap vermekten muaf olan, tutarsız bu siyasi istikametın yaslandığı iki temel stratejiden biri olan *mağduriyet konformizmi*, çevreyi temsil eden bir parti olarak kendisinin ve temsil ettiği kitlelerin Kemalist merkez¹ tarafından tarihsel olarak mağdur edilmiş ve horlanmış olması geleneksel tezine dayanır. AKP lideri ve ekibi, bir varlık nedeni olarak gördükleri bu mağduriyet iddiasını “merkez ve halk” ayırımına ve bu bölünmeye içkin duygu-tepki-sadakat bölünmesine eklemeyerek kutuplaştırıcı dili tekraren üretmektedir. Böylece AKP, kendisini Cumhuriyetin başlangıcından itibaren horlanmış, dışlanmış gören bir seçmen tabanının iktidarı olarak yansıtmakta ve onların kazanımlarının teminatı ve kurtarıcısı olarak meşrulaştırmaktadır. Bu role içkin olarak da anti-Kemalist ve anti-Batıcı duruşunu sabitleştirmektedir. Ayrıca bu mağduriyet iddiasını, iktidarına yönelik eleştiri, muhalefet, denetleme dâhil pek çok demokratik ilkeyi görmezden gelmesine ve hatta güçle bastırmaya imkân veren bir koruma kalkanı olarak işlevselleştirmektedir. İkinci stratejisi olan *hakikati çarpıtma eğilimi*se, AKP’nin daha ziyade sorunları ve krizleri mağduriyet konformizmi söylemine dayanarak çözümediğinde başvurduğu bir tak(v)iyeye yöntemi olarak düşünülebilir. Bazılarınca siyasette ustalaştığı yorumlarına da neden olan bu eğilimiyle iktidar, parti ve nemalandırdığı çevrelerin çıkarlarını önceleyip, kamusal çıkara zarar veren, tutarsız ve oraya buraya savrulan istikametsiz politikalarının sonuçlarının sorumluluğunu başka aktörlere yükleyerek, kendisini aklama çabası içinde olmuştur.

AKP’nin Ayasofya’ya ilişkin değişen anlam üretim süreçlerinin ve nedenlerinin inceleneceği bu çalışmada, Thompson’ın (2013) toplumsal olguların anlam dünyalarını gösterebilmek için (1) biçimsel-söylemsel ve (2) sosyo-tarihsel analizle (3) bunların belli bir bağlama oturtulmasına dayanan yeniden yorumlama olmak üzere üç aşamalı bir analiz süreci öneren “derin yorumsama” yöntemi kullanılmıştır. İdeolojinin söylemde nasıl yer aldığını ve toplumsal anlam üretim süreçlerindeki işleyişini analiz etmeye yönelik bütüncül bir yaklaşım olan derin yorumsamayla, özellikle ideolojinin örtük yapısının açığa çıkarılması, böylece metin-

lerin yalnızca yüzeysel içeriğiyle değil, üretildiği toplumsal bağlam ve alımlanma biçimleriyle de incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın bulguları yazılı ve görsel haberlerin, raporların, iktidar odağı olduğu içinse AKP lideri ve cumhurbaşkanı Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı dönemi konuşmalarının ve ilgili literatür tartışmalarının analiziyle elde edilmiştir. Çalışma Ayasfoya'nın müzeleştirme kararının ilk alındığı dönem, bu karara gelen tepkiler ve AKP'nin camileştirme kararının alınışı ve günümüze yansımaları şeklinde ele alınmaktadır. İlk aşama, Erdoğan'ın 2014 yılından itibaren yaptığı ve metinleri Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı web sitesinde web adreslerini yer alan konuşmalarda "Ayasofya" kelimesini doğrudan kullandığı toplam 20 konuşma metninin çözümlenmesidir. Bu metinler, ne söylendiği kadar nasıl söylendiğine, yani sözcüklerin seçimine, kullanılan anlatım biçimlerine, tekrar eden vurgulara ve ima edilen anlamlara odaklanılarak çözümlenmiştir. Ayasofya'nın 2020 yılında cami statüsüne yeniden kavuşturulmasının ardındaki temel dinamiği, sadece laiklik tartışmalarıyla değil, esas olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 31 Mart 2019 yerel seçimlerinden itibaren yaşadığı siyasal güç kaybıyla ilişkili bir stratejik müdahale olarak ele almak gerektiğinin savlandığından, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2014 yılından itibaren Ayasofya hakkında kurduğu kamusal söylemler, bu dönüşümün hem simgesel hem de siyasal arka planını aydınlatmak analizde ilkin şu sorular esas alınmıştır: 1.Erdoğan Ayasofya hakkında ne zaman, nerede, nasıl konuşmuştur? 2.Hangi kavramları, mecazları, tarihsel göndermeleri kullanmıştır? 3.Hangi aktörleri meşrulaştırdı, hangilerini ötekileştirmiştir? 4.Konuşmaların dili zamanla nasıl bir değişim göstermiştir?

Analizin ikinci aşaması olan sosyo-tarihsel kısımdaysa bir söylemin anlamını tam olarak kavrayabilmek için onun ne zaman, hangi siyasal ortamda ve hangi ihtiyaçlara karşılık olarak ortaya çıktığının incelenmesi gerekir. Bu bağlamda, 2019 yerel seçimlerinde AKP'nin başta İstanbul olmak üzere büyükşehirleri kaybetmesi, partisinin meşruiyet krizine girmesi ve ekonomik sıkıntılar karşısında desteğini yitirmesi, Ayasofya'nın camiye çevrilmesini basitçe "laiklik karşıtı bir duruş"tan çok bir "hegemonyayı yeniden üretme" hamlesi olarak değerlendirilmektedir. Zira AKP'nin laiklik karşıtlığının göstergeleri daha öncesinde de bulunmakla birlikte, İslamcı, muhafazakâr ideolojinin bu önemli gündemini neden şimdi üstlendiği de açıklanmaya muhtaçtır. Bir diğer ifadeyle söylemin tarihsel bağlamıyla, onun yalnızca dinsel değil, aynı zamanda derin bir siyasal strateji olarak işlev gördüğü ortaya koyulmalıdır. Buradan hareketle bu analiz düzeyinde, Erdoğan'ın Ayasofya'yı bir tür "siyasal kurtarma sembolü" olarak nasıl kullandığının göstergeleri olarak ekonomik kriz ve toplumsal memnuniyetsizlikteki artış, muhalefetin yerel seçim sonuçlarının ardından kazandığı destek ve bunların karşısında AKP'nin milliyetçi-muhafazakâr seçmeni konsolide etme ihtiyacı başladığını gösteren gelişmeler literatür çalışmaları, gazete haberleri ve özellikle belediyelerin ve Sayıştay'ın kurumsal raporları ile Yüksek Seçim Kurulu kararlarına yönelik belgeler üzerinden incelenmiştir.

Üçüncü ve son aşamadaysa, söylemin ideolojik işlevlerini ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Thompson, ideolojiiyi yalın anlamda "yalan söylemek" olarak değil, mevcut güç ilişkilerini doğallaştıran, meşrulaştıran ve görünmezleştiren sembolik yapılar bütünü olarak tanımlar

(Thompson, 1990: 58). Bu bağlamda, Erdoğan'ın Ayasofya söylemi, sadece bir cami açılımı meselesi değil; aynı zamanda: AKP'nin hegemonya kaybını örtbas eden, dini-milliyetçi seçmeni yeniden konsolide eden, Muhalefeti “Batıcı”, “gayr-i milli”, “laikçi, ulusal egemenlik karşıtı” olarak kodlayan, tarihsel miras üzerinden siyasal meşruiyet üretmek isteyen bir ideolojik aygıt olarak ele alınmaktadır.

Camiden Müzeye Ayasofya'nın Dönüşen Anlamı

Mekân kavramı genellikle yalnızca fiziksel bir alanı değil, siyasi iktidarların toplumsal düzeni ve kendi iktidar anlayışlarını kurma biçimlerini de somutlaştırdıkları yeri anlatır. Bu bakımdan mekânla iktidar arasındaki ilişkinin bir yanıyla varoluşsal olduğu söylenebilir. Öte yandan iktidarların mekâna yönelik müdahaleleri siyasi iktidarın ne olduğundan, kimlerden olduğundan ziyade, nasıl hatırlanmak istediğine ilişkindir. Siyasi iktidarlar nasıl ve hangi değerlerle hatırlanmak istiyorlarsa ona yönelik mekânlar yaratmakta veya yaratılan mekânları ona göre yeniden kurgulamaktadırlar. Buradan hareketle tarihi yapılar, anıtlar, meydanlar ve kamusal alanlar, siyasi otoritenin “geçmişteki” zaferlerini, kayıplarını ve ideolojilerini iktidarların içinden geçilen dönemde de ihtiyaç duydukları biçimde yansıtılabilmelerine olanak sağlayan taşıyıcı kolonlar, hafıza mekânlarıdır. Devletin tarihsel anlatılarını ve ulusal birliğini kutlamak için tasarlanan bu tür hafıza mekânları, geçmişin belirli izlerini taşır ve yaşananları belli bir mercekte yansıtarak, ihtiyaca göre aktarır. Bu durum bazen çarpıtmayı beraberinde getirir.

Bu durum aynı zamanda hikmet-i hükümetin *merkez mekân*² olarak da ifade edilebilecek hafıza mekânlarını her türden müdahaleye açık hale getirmektedir. Örneğin, önceki ve mevcut iktidarlar arasında büyük bir zihni ayrım söz konusu olduğunda iktidarlar, bu zihni ayrımı kendinleştirecek birer anlatıya dönüştürmek, yeni bir resmi bellek oluşturmak adına hafıza mekânlarına müdahaleyi meşru hak görerek, normalleştirirler. Nitekim tek parti rejimi döneminde Ayasofya'nın camiden müzeye çevrilişini de böyle bir yerden okuyarak iki biçimde ele almamız daha yerinde olacaktır: Birincisi *cami olarak bırakılmaması*; ikincisiyse *müzeye dönüştürülmesidir*. İlki yeni rejimin laiklik prensibine, ikincisiyse daha ziyade yeni bir resmi bellek kurma girişimine istinadendir.

Kuruluş Döneminde Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülme Gerekçeleri

Genel olarak literatürde Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasından kaynaklı bakımsız kalması (Akgündüz, vd., 2005, s.710; Akgündüz vd., 2002, s.163; Önder, 1975, s.179), mozaiklerin Amerikan Bizans Enstitüsü tarafından ortaya çıkarılması kararı (Öztürk, 1995, s.501) gibi gerekçeler nedeniyle müzeye çevrildiği savlanmaktadır. Tek parti rejiminin Ayasofya'yı “cami olarak bırakmama” yaklaşımının temelinde yeni ulus devletin laiklik ve buna istinaden Rousseaucu bir kavrayışla *sivil din* anlayışı yatmaktadır (Dressler, 2021, s.26). Sivil dinle kastedilen, erken cumhuriyetin laiklik anlayışına, Batılılaşma arzusuna uygun; devletin po-

zitivist bilim anlayışı uyarınca hurafelerden arındırılmış, akılla, bilimle, millilikle çelişmeyen, devletin kontrolünde bir Sünni İslam anlayışının geliştirilmesidir (İnsel, 2003, s.22; Parlak, 2021, s.205). Sünni İslam, ulus kimliğinin ve devletin temel bileşeni olmaktan çıkarılmış, fakat ortaklaştırıcı, destekleyici bir bileşen, Türkiye'nin daha düşük statülü kültürel bir belirleyicisi (Cizre, 2005) olarak korunmuştur. Dinin kamusal etkisini, görünürlüğünü azaltma anlamında laikleşme isteğiyle ilintili olan en görkemli camilerden biri olan Ayasofya yıkılmamış, ama cami olarak da bırakılmamıştır.

İkinci olarak, Ayasofya'yı müzeleştirmenin gerisinde, asli bir neden olarak tek parti rejiminin, "tavizsiz modernleşme" anlayışıyla (Köker, 1996, s.157-158) yeni kurulan ulus devleti gerek yapısı, gerekse kuruluş prensipleri itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan *ayırıştırma projesi* yatmaktadır (Özekmekçi, 2012, s.297). Bu kararın temelinde, rejimin istikamet olarak Batılılaşma projesini benimseme, Batı medeniyetinde yer alma ve adımlarını Batılı bir devlet olma yönünde atma taahhüdü yatmaktadır. Bağlantılı olarak, Tanzimat Fermanı'nın işaretlerini verdiği Osmanlı'nın Batılılaşma ve *azınlık haklarının* tanınması talebi arasındaki sıkı bağımlılık ilkesinden hareketle Ayasofya'nın müzeleştirilmesi gayr-i Müslim vatandaşların yeni ulus devleti özümsemesini kolaylaştıracak bir fırsat ve irade beyanı olarak da şekillenmiştir. Ayrıca, başta laiklik olmak üzere kurucu değerleri özden sapma olarak gören muhafazakâr-gelenekçi-dindar kesimlere de yeni rejimin kararlılığını, gücünü göstermesi hedeflenmiştir. Buna istinaden cumhuriyetin ulus kimliğinde ve resmi tarihinde Osmanlı dönemi daha ziyade "Türklüğün" öne çıkarıldığı seçici bir okumayla değerlendirilirken, ülkenin kurucu değerleriyse Osmanlı'dan çok daha öncesini kapsayan Türk Tarih Tezi olarak tanımlayabileceğimiz bir kökene sabitlenmektedir (Ersanlı, 1996, s.90).

"Müzeleştirme" kararını etkileyen bir başka neden, kurucu iktidarın yeni ulus devlet için seçtiği resmi bellek anlatısının görselleştirilmesi, hatta içselleştirilmesi isteğidir (Özekmekçi, 2012, s.286). Zira hafıza mekânı olarak müzeler, belli bir ideolojiyi ve onun anlatısını sahiplenerek, ziyaretçileri aracılığıyla nesillere aktarmaya devam eden bellek araçlarıdır. Bu bakımdan müzelerin bir tür "hayali topluluklar" olarak inşa etme işlevi nedeniyle, dil, kültür ve tarih gibi ortak semboller aracılığıyla güçlendirilen ulusların yaratımında (Anderson, 2016) ayrı bir yeri olagelmıştır (Gür, 2001, s.215, 217-218).

Son olarak, Osmanlı döneminde Ayasofya'nın camiye çevrilmesi, fetih hakkının bir sonucu olarak görülmüş, Ayasofya kiliseden camiye çevrilerek Hristiyanlık karşısında İslamiyet'in zaferinin simgesi haline getirilmiştir (Parlak, 2021, s.189). Buna karşılık 1934'de Ayasofya'nın camiden müzeye çevrilmesiyle imparatorluğun aksine, erken cumhuriyetin *emperyal yayılmacı arzulara sahip olmadığı*, "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesine sadakatini göstermek amaçlanmıştır (Dressler, 2021, s.27). Karar, Cumhuriyet'in tam egemenlik anlayışıyla hareket edeceğinin, dolayısıyla da diğer devletlerin bağımsızlığı için bir tehdit arz etmediğinin teminatıdır. Üstelik kararın gerekçelerine bakıldığında bunun yalnızca Batı'ya değil, –kendi kullandıkları ifadeyle– Şark'a da bir mesaj niteliği taşıdığını söylenebilir. Zira hazırlanan kararnâmede,

Ayasofya'nın bir sanat eseri olarak müzeleştirilmesi tüm insanlıkla birlikte Şark âlemini de mutlu edecek bir durum olarak sunulmaktadır (Öztürk, 1995, s.501). Zira sanat eseri vurgusu sayesinde kurucu iktidar, Ayasofya'yı insanlığın ortak mirası olarak gören evrenselci hümanist bir tutum geliştirmiştir. Dolayısıyla müze kararı, kurucu kadroların Ayasofya'yı bir dinin kutsal mekânı, sembolü olarak konumlandırmadığını fakat tarihteki önemini de inkâr etmediğini –öncelikle de uluslararası düzene– göstermek istediği bir tür uzlaşma arayışını imlemektedir.

Tek ve Çok Partili Parti Rejimlerinde Ayasofya Tartışmaları, İtirazlar, Karşı Koymalar

Müzelere rejim kimliğiyle ilgili yüklenen anlamlar marjinalleştirilmiş grupların tarihinin ve kültürünün genellikle **göz ardı edilmesi, çarpıtılması** anlamına da gelebilir (Young, 1992) ki bu da bir tür *karşı hegemonya* kurma girişiminin zeminidir. İktidarın müdahalesine açık olan hafıza mekânları bir tür karşıt kamusal anlayışını ve direniş potansiyelini de besler. Bu direniş, o mekânın zihni, sembolik ve hatta bazen fiziki olarak ele geçirilişi anlamına gelebilecekken bazen de bir alternatifinin üretilmesi şeklinde tezahür edebilir. Özellikle de milliyetçi mukaddesatçı kesimlerin hemen hemen her dönem cılız veya **güçlü** ama sürekli olarak Ayasofya'nın yeniden camileştirilmesinin dile getirmesi bu bağlamda anlaşılabilir.

Karara farklı kesimler farklı gerekçelerle fakat görece benzer tepkiler vermiştir. Milliyetçi kesimler meseleye daha ziyade Ayasofya'nın Türk milletinin tarihi, **kültürel mirası açısından sembolik değer taşıdığı** savıyla yaklaşmaktadırlar.³ Buna göre cami olarak Ayasofya, Türk milletinin özgürlüğünün, bağımsızlığının ve hatta büyüklüğünün bir göstergesidir ve **müzeleştirilmesi** Türk milletinin tarihiyle bağlarını zayıflatmaktadır.

Dindar-mukaddesatçı çevrelerse, Ayasofya'nın cami olarak kullanılmamasını milletin dini değerlerine ve özgürlüğüne karşı bir saldırı olarak görüp, laiklik anlayışını eleştirmişlerdir. Bu bağlamda Ayasofya'ya ilişkin taleplerini hem Türkiye'de İslam kimliğinin korunması, güçlendirilmesi hem de dini özgürce yaşayabilmeleri için elzem görmektedirler. Ayrıca İstanbul'un fethi sonrasında Ayasofya'nın camiye çevrilmesini, gayr-i meşru hiyerarşilerin tanrı buyruğu karşısındaki yenilgilerinin (Copeaux, 2006, s.245) sembolü olarak gördükleri için de müzeleştirmeye karşıydılar. Bu kesimlere göre karar, söz konusu mağlubiyetin yok sayılması, unutturulması girişimidir.

Tepkilerin dozu Türkiye'nin koşullarıyla da yakından ilgilidir. 1930'lar gibi otoriter tek parti rejiminde Ayasofya'nın müzeleştirilmesine yönelik tepkiler görece daha zayıf bir biçimde gösterilmiştir. Ancak çok partili rejimle birlikte tek parti rejimine karşı dini siyasallaştıran eleştiriler ve bunların dozu da artmıştır. Nitekim halkın dini hassasiyetlerine yeterince saygı gösterilmediği gerekçesiyle laiklik anlayışını eleştiren Demokrat Parti (DP) de, Ayasofya'nın müzeleştirilmesine yönelik tepkilerini bu çerçevede dillendirmiştir. DP'nin müzeleştirme kararına tepkisi daha ziyade Kemalist olmayan bir kimlik talebi olarak tariflenebilir (Copeaux, 2006, s.245). Ancak CHP'nin içinden çıkan yarı liberal sağcı bir parti olan DP (Eroğul, 1998),

bu eleştirilerine rağmen doğrudan M. Kemal Atatürk'ün modernleşmeci mirasına karşı bir pozisyon almamıştır.

İlerleyen dönemde özellikle de DP'nin meşruluğunu sorunsallaştıracak biçimde otoriterleşme eğilimleri sergilemesiyle birlikte Ayasofya'nın camiye çevrilmesi talebi daha ziyade dış politikada yaşanan gelişmelere bir tepki olarak nitelenmeye başlanmıştır. Yine de DP, küçük Amerikalaşma mottosu ve Batı'yla ittifakı bozmamak adına sürecin uluslararası bir krize dönüşmesinden imtina etmiş, bu yüzden de fetih kutlamalarına DP lideri Menderes'le Cumhurbaşkanı Bayar gibi üst düzey devlet yöneticileri katılmayarak, kendilerince bir denge politikası izlemişlerdir. Bu çerçevede DP'den başlayarak merkez sağ gelenekte yer alan partiler, tabanlarında karşı çıkanlar olsa da, müze kararına sadıktırlar (Eroğul, 1998). Öte yandan Kıbrıs meselesi gibi bazı uluslararası kriz zamanlarında Ayasofya'nın cami olarak açılması yönünde politik jestler görülmüştür. Milliyetçi söylemler içerisinden bakıldığında Ayasofya'nın ibadete açılması istenmişse de Batı'yla olan ilişkiler, Batı yönelimli dış politika nedeniyle bu konuda adım atmaktan kaçınılmıştır.

Buna karşılık Ayasofya'nın camiye çevrilmesi, daha çok İslamcılığın da içinde geliştiği milliyetçi mukaddesatçı çevrelerin etrafında toplandığı, seferber olduğu bir gündem olmuştur (Azak, 2014, s.243-244, 248). Ayasofya'nın ibadete açılması talebi Sebülüreşad, Diriliş gibi milliyetçi mukaddesatçı çizgideki dergiler, bu dergilerin Sezai Karakoç, Necip Fazıl Kısakürek başyazarları, Milli Türk Talebe Birliği gibi mukaddesatçı-İslamcı örgütler, 1970'ten itibaren siyasi partileriyle formel siyasal düzlemde tezahür eden İslamcı Milli Görüş Hareketi tarafından dile getirilmeye devam edilmiştir.

Bu noktada, şu sorunun sorulması yerinde görünmektedir: AKP'nin kesintisiz iktidarının 18. yılında Ayasofya'yı camileştirme kararını motive eden etmenler diğer dönemlerdeki milliyetçi-mukaddesatçı çevrelerinkinden nasıl ayrışır? Ayasofya'nın cami olarak tekrar ibadete açılması meselesinin içinden geldiği, önce milliyetçi-mukaddesatçı sonra İslamcı geleneğin değişmez gündem maddelerinden biri olduğu hatırlandığında, AKP sadece ait olduğu siyasi geleneğinin kültürel gereğini mi yerine getirmiştir? Öyleyse bu kararı iktidarının 18. yılına kadar neden al(a)mamıştır? Karar, partinin, ulusal kimliği ve onun karşısında evrilen tabanıyla kendisinin kimliğini yeniden kurmaya yönelik radikal bir kimlik ters yüz etme operasyonu mudur? İktidar, bu müdahalede bulunma kapasitesine, erkine gerçekten erişmiş midir?

Otoriter Kaos ve Mağduriyet Ekseninde AKP'nin Ayasofya Siyaseti

Bu makalenin yazıldığı günlerde iktidarda neredeyse 23 yılını dolduracak olan AKP, bu uzun süreç içerisinde yazının girişinde değinilen otoriter kaos politikası tanımına uyan ve basit bir siyaset değişikliği olarak açıklayamayacağımız pek çok çelişkili karara ve söyleme imza attığı çeşitli aşamalardan geçerek gücünü üstelik otoriter bir rejimi ihdas edecek kadar konsolide etmiştir. Demokratikleşme, sivilleşme, dış politika, AB'yle bütünleşme, haklar ve özgürlükler ekonomi, ortaklık yapılan muhalefet ve yaslanılan toplum kesimleri ve bizzat bir parti olarak

kendisinin kimliği gibi konuların tümünde, AKP liderinin güç istencinin belirlediği konjonktürel çıkarına göre öncesiyle çelişen kararlar vermiş, gelişen durumları daima ve sadece kendisinin yöneteceği krizler olarak tanımlamıştır. AKP, İslamcılığın kökünü kazıma iddiasını taşıyan bir askeri müdahale olan 28 Şubat (1997) sürecinin arka planda olduğu vesayetçi demokrasi şartlarında, İslamcı geçmişi nedeniyle meşruiyet açısından mustarip bir iktidar olarak başlamıştır (2002) (Çınar, 2021). Kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayarak; Türk modernleşmesini ilerlettiği kanısını uyandıran Batı yanlısı, laiklik ilkesine meydan okumayan, AB’ne üyelik sürecini ilerleten demokratikleşme politikaları izleyerek (2007); Gülen Cemaatinin sivil-askeri bürokrasideki gücünü yanına aldığı Ergenekon/Balyoz gibi gösteri davalarıyla ordunun itibarını ve gücünü sarsarak (Gunter ve Yavuz, 2007; Taş, 2018a) ve nihayetinde Yüksek Yargının kompozisyonuna müdahale etmesine imkân veren Anayasa değişiklikleriyle (2010) vesayetçi iktidar yapısının üstesinden gelmiştir (Ünal, 2020a). 2007’den sonra 2011 seçimlerini de %50’ye yakın bir oy oranıyla kazanan AKP’nin karşısında etkili, iktidar alternatifleri olabilecek bir muhalefet partisi de bulunmamaktadır. Zira ana muhalefet CHP hem AKP’nin aldığı oyun yarısından az almış hem de yaşadığı lider değişimi nedeniyle uzun sürecek bir değişim sürecine girmiştir. Bundan sonra AKP muhafazakâr demokrat kimliğini, medeniyet söylemini ve parlamenter sistemi güçlendirme gündemi terk ederek başkanlık sistemine geçme gündemi benimsediğini 2012’de yapılan 4. Kongresinde ilan etmiş (Duran, 2013), Batı/AB karşıtı, insan hakları, demokrasi ve çoğulculuk tartışmalarını reddeden bir İslamcı medeniyet söylemi ve yakalanan istikrarı kalıcı kılacağı iddia edilen bir başkanlık sistemine geçme gündemi almıştır.

İslamcı medeniyet söylemiyle daha önce benimsenen kimseyi ötekileştirmeme vaadi terkedilmiş, benimsenen laik yaşam tarzlarına ve demokratik muhalefete/eleştiriye yönelik dışlayıcı, kutuplaştırıcı yaklaşıma yönelik bir sivil itiraz olan Gezi Direnişi (2013) (Damar, 2016), demokrasi, hak ve özgürlükler normlarının reddedilmesine, muhalefetin ve eleştirinin gayr-ı meşrulaştırılmasına, otoriter pratiklerin ve milleti(ni) şahsında somutlaştıran liderliğin güçlendirilmesine fırsat veren bir kriz olarak değerlendirilmiştir (Taş, 2015). Keza, AKP’nin tek başına iktidar olmasını, dolayısıyla başkanlık gündemini takip etmesini engelleyen Haziran 2015 seçimlerinin sonuçları seçmenin demokratik iradesi olarak kabul edilmeyip, bir kriz olarak değerlendirilmiş, böylece savunageldiği milli iradenin tartışmasız üstünlüğü ilkesi de, söz konusu irade bu kez bizzat AKP ve lideri olmadığı için terkedilmiştir (Cizre, 2015). İktidarın istikrarsızlık yaratarak istikrar kaynağı olduğunu gösterdiği bir süreçte Kasım 2015’te tekrarlanan seçim sürecinde Kürt meselesinde çözüm süreci sert bir U-dönüşü ile bitirilmiş, Türkiyelileşme iddiasıyla %10 seçim barajını ilk kez geçen Kürt siyasi partisinin (HDP) ve seçmenin kriminalize edileceği, şiddetle bastırılacağı, daha önce ayaklar altına alınan milliyetçilikle fiili bir ittifak kurulacağı bir güvenlikleştirme politikası benimsenerek demokrasi tartışması terkedilmiştir. Son olarak 15 Temmuz (2016) darbe girişimi, tüm siyaset sınıfının direnmiş olduğu gerçekliğinin somutlaştırdığı demokrasi potansiyelini görmezden gelinerek, başkanlık arayışında olan fiili liderinin karizmasını, kurtarıcılığını ve (neredeyse 2 yıl boyunca

parlamentonun ve Anayasanın alakasızlaştığı bir OHAL yönetimiyle) fiili başkanlığını gösterme fırsatı veren bir kriz olarak değerlendirilmiştir (Glombitza, 2021; Taş, 2018b). Nihayetinde 2015’den itibaren müttefiki olan MHP liderinin fiili durum resmileşsin çağrısıyla başlayan ve siyasal ve toplumsal muhalefetin bastırıldığı OHAL şartlarında ilerleyen bir süreçte, bütün iktidarı tek elde toplayan bir CBHS’ni getiren Anayasa değişikliği parlamentodan geçirilmiş, YSK’nın yasa hükümlerine aykırı bir şekilde mühürsüz zarfların geçerli saydığı (YSK, 2017) bir referandumla 2017 yılında kabul edilmiştir. MHP ile ittifakını resmileştirmek için İttifak Yasası yapılarak gidilen 2018 seçimlerinde Erdoğan CBHS’nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Esen ve Gümüşçü, 2017).

Ayasofya kararnamesiye bu otoriter kaos politikasının en fevkalade örneklerinden biridir: Erdoğan, Ayasofya’nın müzeden camiye çevrilmesine yönelik halktan gelen taleplere karşı çıkarken⁴ bundan sadece sonrasında, milli bir dava olarak Türk sağını konsolide edeceği (Parlak, 2021, s.208) ve bu durumun lehine olacağı umuduyla hızlı bir U-dönüş yaparak, müzenin camiye çevrilmesini desteklediğini, hatta buna ilişkin müspet kararını açıklamıştır.⁵ Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde, AKP’nin iktidarını güçlendirme siyasal tutkusuyla, aklıyla aldığı camileştirme kararını başlangıçta çatısını çattığımız siyasal kavram ve dinamiklere başvurarak açıklanmalıdır. Kararın zamansal bağlamda oluştuğu zeminin koşul ve zorlamalarını dikkate almak ve bahsettiğimiz iki temel iktidar stratejisiyle bağlantılandırmak projeye berraklık kazandıracaktır.

İstanbul, İstanbul, İstanbul

Soru önemli olduğu için tekrar edecek olursak; Erdoğan’ın 2019’da bir vatandaşın Ayasofya’nın camileştirilmesi talebine verdiği cevap kesin “ret” iken, sekiz gün sonra ne değişmiştir de ret kararı “evet, olur”a dönüşmüştür? 2019, Türkiye’de yerel seçimlerin yapıldığı yıldır. Bu seçimle Türkiye’yi demografik ve ekonomik anlamda sırtlayan İstanbul dâhil önemli metropollerin yönetimi muhalefetin eline geçmiştir.⁶ İstanbul seçim sonuçlarının önemini ve iktidarın bu sonucu sindirmede ne kadar zorlandığını göstermesi bakımından önemli bir örnek, AKP’nin henüz sonuçlanmamış seçimi kazandığını ilan etmesi, sonuçlar kaybettiklerini gösterdiğinde seçimin meşruiyetini tartışmaya açması, oyları yeniden saydırması ve nihayetinde 13.000 oy farkıyla kaybettiklerinde Yüksek Seçim Kurulu’na seçimlerin tekrarlanması kararı aldırmasıdır (YSK, 2019). 25 yıldır İstanbul Büyükşehir Belediye (İBB) yöneten siyaset anlayışına karşı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve İyi Parti’den oluşan Millet İttifakı’nın ortak adayı olan CHP’li İmamoğlu, iktidarın kutuplaştırıcı, güvenlikleştirici diline karşı kucaklayıcı, birleştirici ve gelecek vizyonu sunan bir dil kullanmasının, belediyelerin birer kamu hizmeti kurumu olduğunu vurgulamasının, parti kimliğini de aşan biçimde ülkedeki sorunların tespiti ve çözümleri konusunda net perspektifler sunan pozitif bir tutum sergilemesinin ve CHP’ye yönelik “elitist” stereotipleştirmesini tersine çeviren kampanya performansının sayesinde, HDP’li-

ler başta olmak üzere farklı kesimlerden destek alarak bu kez 800.000'den fazla farkla yeniden İBB başkanı seçilmiştir.

Bu yenilgi iktidar açısından iki kritik mesaj içermektedir. Öncelikle, AKP ve lideri, seçim kampanyasını beka söylemi ve tehdit-korku mesajlarına dayandırırken, CHP'ye ekonomik ve sosyal problemlere odaklanmıştır. Başlangıçta yansıttığı ve mağduriyet konformizminin öbür yüzünü de oluşturan veya oluşturması gereken ve “mağdur” halka hizmet eden sosyal devlet söyleminin terkedilişini içeren bu retorik, muhalefet karşısında seçmeni cezbetmeyi başaramamıştır. İkinci mesaj, Erdoğan'ın İstanbul başta olmak üzere, son dönemlerde gerek yerel gerek genel seçimlere, icracı cumhurbaşkanı olarak partiyi ikinci plana iterek adeta tek başına yarıştığı bir formülle girmiş olmasıyla ilgilidir. AKP, ilk yıllarından farklı olarak ciddi bir düşünsel habitat ve kadro kaybına uğramış, bir partiye değil, tüm güç, kontrol ve denetimin liderde toplandığı, partinin adeta şahsileştiği mutlak bir lider örgütüne dönüşmüştür (Lancaster, 2014; Baykan, 2018). Buradan hareketle yaşanan bu kayıp, *Erdoğan'ın kaybı* olarak görülmelidir. Not edilmesi gereken diğer bir husus, İstanbul seçimlerinde AKP'nin İBB başkan adayı Binali Yıldırım'ın (ve adına yarışan Erdoğan'ın) karşısına CHP'nin İmamoğlu gibi tanınırlığı az birini aday göstermesine rağmen seçimleri kazanmasıdır. Böylece, dinamik kampanya yapma, anlatı kurma, alternatif geliştirme ve gelecek vizyonu sunma bakımından başarılı, iktidar alternatifi olabilecek, gelecek vadeden bir siyasetçi ulusal arenaya girmiştir.

Seçimlerde Hezimet ve “Mağrur Merkez - Mağdur Çevre” İlintisi

Erdoğan açısından İstanbul'u kazanmanın önemi, kendisini cumhurbaşkanlığına taşıyan sürecin İBB başkanlığından başlaması, dolayısıyla şahsi başarı hikâyesini İstanbul'la özdeşleştirmesinden ibaret değildir. Bu özdeşleştirmenin altında yatan asıl mesele, Kemalist cumhuriyetin başkenti Ankara'yla Osmanlı'nın başkentliğini yapmış İstanbul arasındaki sembolik ayırmadır. Bir diğer unsur, İstanbul'un demografik- ekonomik gücüne ilişkindir.

Erdoğan, İBB Başkanlığı'nı kazanmasıyla başlayan siyasi kariyerindeki yükselişini çevrenin merkeze karşı zaferi olarak sunmaktadır.⁷ Böylece Erdoğan bir yandan kendisini çevrenin rol modeli, lideri kılarken, bir yandan da her fırsatta “aşkım, sevdam” dediği İstanbul'a müdahalelerini, icraatlarını, şahsi vizyonu olarak değil, liderin yeni Türkiye'nin sembolik mekânını kurma girişimleri olarak sunabilmektedir. Buradan hareketle İstanbul, hem Erdoğan'ın şahsi meselesi hem de Türkiye'nin “yeni vizyonunun” sembolik mekânı olarak düşünülmektedir.

Erdoğan'ın yeni Türkiye vizyonu, yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'yi Osmanlı değerleriyle barıştırma, böylece hak ettiği altın çağ anlayışına yaklaştırma vaadidir. Dolayısıyla Ankara ve İstanbul arasında da sadece fiziki değil, zihni ve bunun uzantısı olan sembolik bir ayırım da bulunmaktadır. Bu bağlamda yeni başkent Ankara, genç cumhuriyetin sembolik mekânı, Batılılaşma anlayışının tuvalidir. Cumhuriyetin tüm zihni haritaları, Ankara'nın kent yapısına, kentleşme anlayışına yansıtılmıştır. İstanbul'sa Osmanlı İmparatorluğu'nun hafıza

mekânı olarak Hristiyanlığın İslamiyet karşısındaki yenilgisinin, altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğunun; çağ açan Fatih'in hatırlatıcısıdır.⁸ Buradan hareketle iktidar, İstanbul'a yönelik tavrını İstanbul'a dolayısıyla onun sembolize ettiği değerlere, Osmanlı geçmişine sahip çıkmak olarak ifade etmektedir. Öyle ki Erdoğan'a göre "İstanbul'u anmadan tarih yazmaya kalkanların mürekkebi kurur, kalemı körelir, İstanbul'u görmeyen, yaşamayan bir ömür eksik kalmış demektir. İstanbul, sevgili peygamberimizin övgüsüne müjdesine mazhar olmasıyla önemlidir" (TCCB, 2016). CHP, Erdoğan'ın nazarında temsil ettiği değerler ve geçmişi nedeniyle otantik millete ait, dolayısıyla İstanbul'a layık değildir.

2020'deki 29 Mayıs İstanbul'un Fethi kutlamalarına pandemi nedeniyle çevrimiçi olarak katılan Erdoğan'ın kutlamalarda verdiği mesajda nettir: Erdoğan, Fatih'in izinden giderek bugüne kadar İstanbul'a, memleketeye yaptıklarıyla aslında gönülleri fethetmiştir (TCCB, 2020a). Erdoğan'ın buradaki mesajını, üç gün sonra yaptığı bir diğer konuşmayla birlikte değerlendirdiğimizde, Erdoğan'ın seçim kaybına rağmen, "İstanbul için iyi, güzel, doğru, faydalı ne varsa biz de bu anlayışla hareket ediyoruz" (TCCB, 2020a) taahhüdünü yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı, "aşkı-sevdam" dediği, buna rağmen seçimlerde kaybettiği İstanbul'la gönül bağının devam ettiğini ileri sürerken, İstanbul'a en çok kıymet verenin, İstanbul için en iyisini isteyenin de aslında kendisi olduğu mesajını vermek istemektedir. Bu noktada Erdoğan için neden İstanbul'un bir aşk, seveda olduğunun cevabı, kaçınılmaz olarak İstanbul'u kaybetmenin kendisi için ne anlama geldiği sorusunun cevabında yatmaktadır.

Seçim Hezimetine Bir Çarpan Etkisi: Mağrur Merkezin Ajanı "Beceriksiz Muhalefet" Çarpıtması Çöküyor

Türkiye'nin demografik ve ekonomik hacminde İstanbul'un taşıdığı öneme gelirsek, seçimlerle muhalefete geçen belediye yönetimleri sebebiyle iktidar üç hususta dara düşmüştür. Bunlar sırasıyla iktidarın israf, nepotizm düzenin deşifre olması; iktidarın engellemelerine rağmen muhalefetin iyi bir yerel yönetim performansı göstererek, halk nezdinde güvenilirlik kazanma imkânı bulması; yaşanan problemler karşısında iktidarın etkin çözüm üret(e)memesi nedeniyle CBHS'nin Türkiye'de sorunların çözümünde etkili, haktanır bir sistem olduğu anlayışının yıkılmasıdır. Bu bağlamda, genel yönetimle yerel yönetimlerin aynı elde tek bir partide toplanmasının kamu çıkarı anlamında ne denli fayda sağlayıp sağlamayacağını tartışılmaya başlanması da iktidar açısından rahatsızlık verici bir mesele olarak karşımıza çıkmıştır.

Öncelikle muhalefet, kazandığı belediyelerde AKP'nin kamu hizmetlerinden/yararından çok himayesindeki kesimleri önceleyen nepotist ve kayırmacı, şatafat meraklısı, bütçe disiplinin önemsemeyen, devasa borçlar bırakan pek çok menfi pratiği deşifre etmiştir. Örneğin kullanımı bir takım dernek veyahut vakıflara verilen araçların –kanuni olarak bir dayanağı bulunmamasına karşın– bakım ve onarım hizmetlerinin İBB tarafından karşılandığı tespiti (Sayıştay, 2020: 163) kamuoyuyla paylaşılmıştır. Keza 23 Haziran'da tekrarlanan seçimi kazanarak İBB'nin başına geçen İmamoğlu'nun hazırlattığı "STK (Sivil Toplum Kuruluşu)-Okul-Yurt

Faaliyeti Raporu 2018” başlıklı raporda (Toker, 2019), Erdoğan’ın çocuklarının üst yönetim kademelerinde olduğu TÜRGEV, ENSAR gibi vakıflara önceki İBB yönetimi tarafından kamu zararı oluşturacak şekilde kaynak aktarıldığı saptanmış, ilgili protokollerin feshediliği duyurulmuştur (*Medyascope*, 2019). Kimi muhalif belediyelerse, devraldıkları borç yükünü gösteren dev afişleri belediye binalarının dış yüzeyine astırmışlardır (*Sözcü*, 2019). Ayrıca iktidara yakın sermaye gruplarına tarikatlar, tarikat dernek ve vakıflarına yapılan kaynak aktarımı (neredeyse yok fiyatına satılan/kiralanan taşınmazlar) ve bunlardan kaynaklanan kamu zararı ve kayırmacı pratikler görünür olmuştur. Sonuçta medyanın ve denetleyici kurumların büyük oranda iktidarın kontrolünde olması nedeniyle çok da tartışılmayan bir israf düzeni giderek görünürleşmiştir.

Buna karşın, iktidarın “bunlara beş koyun versen güdemezler, kaldı ki ülkeyi yönetsinler” (TCCB, 2023) diye her fırsatta tekrarladığı ve toplumda da belli bir oranda karşılığı olan “muhalefet yönetemez” algısı –pandeminin de etkisiyle– muhalefet belediyelerince başarıyla değiştirilebilmiştir. Zira AKP iktidarının gücünü konsolide ettiği, gündemi belirlediği araçlara dönüşen medya imkanlarından, devlet kaynaklarından uzun zamandır dışlandığı için aleyhindeki halktan kopuk, halka üstten bakan kanaatiyle pekişen CHP kazandığı belediyeler sayesinde toplumla ilişkilerini daha dolaysız yürütme ve aslında iyileştirebilme imkânına kavuşmuştur. Muhalefet belediyeleri bu imkânı kullanabilmiş, hayatın daha da zorlaştığı pandemide, çoğu zaman iktidarın daha atıl kaldığı sorunlar karşısında hem hızlı hem etkili çözümler üretebilmişlerdir. Üstelik bunu yaparken hem yardım alanın siyasi partiler için bir reklam malzemesine dönüştürülmemesine özen göstererek hem de kazanmaları halinde sosyal yardımların kesileceği tehdidinde bulunan iktidarın söylemlerinin aksine seçmen ayırmaksızın yardımlarda bulunarak itibar ve güvenilirlik kazanmışlardır. Örneğin iktidarın sosyal yardımdan ziyade kredi imkânlarını genişletmeyi, borçluluğu artırmayı tercih ettiği bir süreçte, İBB tarafından başlatılan ve Ankara Büyükşehir Belediyesi gibi farklı yerel yönetimlerde de devam ettirilen *Askıda Fatura*, *Askıda Aile Destek* paketi, *Askıda Anne-Bebek Destek* paketi, *Kurban Bağışı* gibi (İBB Faaliyet Raporu, 2020: 185) çevrimiçi dayanışmacı uygulamalar hayata geçirilmiştir. İlk 7 saatinde 16.000 civarında faturanın ödendiği (*Evrensel*, 2020), *Askıda Fatura* uygulaması 7 Haziran 2025 itibarıyla yüzbinlere ulaşmıştır (İBB *Askıda Fatura*, 2025). Bu uygulamalar aynı zamanda “çapsız muhalefet” eleştirilerine karşı toplum kesimlerinin muhalif belediyelere desteğini veya muhalif belediyelerin toplumu seferber etme kapasitesini, dolayısıyla popülerlik derecesini göstermesi bakımından da önemlidir. Keza ucuza ve fakat iyi ve birkaç çeşit yemeğin yenebileceği Kent Lokantalarını (İBB Faaliyet Raporu, 2022: 265), 0-4 yaş çocuğu olan annelere çocuklarıyla ücretsiz toplu taşıma kullanıma imkân veren Anne-Kart uygulaması, gelişim çağında yeterli besine erişemeyen 3-6 yaş arasındaki çocuklara yönelik İstanbul Halk Süt Projesi, üniversite öğrencilerine yurt imkânı sağlanması, yoksul mahallelere kreşler açılması gibi çeşitli toplum kesimlerinin sorunlarına kamu hizmeti ve kamusal anlayışını yansıtan çözümler üretebilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2020: 183-186). Bunlar, iktidarın yaratmaya

çalıştığı, basiretsiz/maneviyatız muhalefet algısını zayıflattığı gibi alternatif bir yönetim anlayışının toplumsal etkisini de göstermiştir.

İktidar, seçim dönemi boyunca genel idareyle yerel idarenin aynı elde toplanması gerektiğini söyleyerek, genel yönetimin kendilerinde olduğu için yerel yönetimin de kendilerinde olmasının gerekliliğinden söz etse de, muhalif belediyeler iktidarın tüm engelleme girişimlerine rağmen pandemide yaşanan sorunlar karşısında hızlı eyleme geçebilmişlerdir. İktidarın CBHS'ne geçilme nedenlerinden birisi olarak sunduğu ülkedeki sorunların hızlıca çözebilme yeteneği savı zayıflamış ve aslında CBHS'nin işleyen bir sistem olup olmadığı yeniden tartışmaya açmıştır. Sonuç olarak, “bugün sembol bir mekân olarak Ayasofya, iktidarın fetihle elde ettiği bir başarının veyahut kuruluşun değil”, seçimde aldığı mağlubiyetin etkisini kapatacağı, realiteyi çarpıtacağı, kazanmış gibi yapacağı “galibiyet” ihtiyacına yönelik plasebo bir cevaptır (Ünal, 2020b).

AKP'nin Ayasofya'nın Müzeleştirilmesini Reddiyesi

Erdoğan liderliğindeki AKP'nin Ayasofya'ya ilişkin tasavvur ve söylemleri otoriter tutarsızlık temel yönelimiyle tam bir uyuşma içinde gelişmiştir. İlk iktidar yıllarında öncelikli hedeflerinin Türkiye'nin AB'ye katılımını sağlamak, böylelikle cumhuriyetin kuruluşundan itibaren arzulan muasır medeniyet seviyesini yani Batılılaşma sürecini tamamlamak olduğunu sıklıkla ifade etmişlerdir. Savrulmanın daha ileri safhalarındaysa Erdoğan, Topkapı Sarayı, Ayasofya gibi Osmanlı'dan devralınan emanetlerin müze olması sayesinde benzer şekilde korunduğunu söyleyerek bu pozisyonunu korumuştur (TCCB, 2015). Dolayısıyla, daha yakın zamanlara kadar Ayasofya'nın müze olarak kullanılması, Yeditepe bienali kapsamında değerlendirilmesi iktidar için de bir problem teşkil etmemiştir. Öyle ki genellikle sergi ve bienallerin kapalı mekânlarda yapılmasının eserlerin daha geniş kitlelere ulaşmasında zorlaştırıcı bir unsur olabildiğini söyleyen Erdoğan, bienaldeki konuşmasında otuz tarihi mekânla birlikte Ayasofya'dan da sergileme anlamında faydalanılmasının kıymetinden bahsetmiştir (TCCB, 2018b). Dolayısıyla, 2019 yılına kadar bizatihi Cumhurbaşkanı'nın konuşmalarında müzeleştirmeye dair bir itiraza rastlamak güçtür.

Parti lideri ve çevresindekilerin yürürlükteki müze projesine ilk itirazı, tek parti döneminde alınan müzeleştirme kararının hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırılamayacak bir keyfîlik, *hukuksuzluk* içerdiğine ilişindir. İkincisiyse kararın, özden kopuşu temsil ettiği iddiasıdır. Kopuş, hem *Osmanlı geçmişinden*, hem de İslami kimlikten kopmayı içermektedir. Nitekim Parlak (2021, s.207) Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılmasını, İslam'ın ve Osmanlı mirasının, AKP yeni Türkiye'sinin milli kimliğini kurma girişiminin bir sembolü olarak niteler.

Hukuksuzluk iddiası, Erdoğan'ın, Ayasofya'nın ibadete açılışı konuşmasında dile getirilmiştir. Buna göre Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu vakfa aittir, mülkiyeti cami olarak kullanılması şartıyla devlete değil, vakfa ait kılınmıştır, bu sebeple de müzeleştirilmesi

vakfın tasarruf hakkına ve şartına riayet esasına aykırı, yetkisiz ve keyfi bir karardır (TCCB, 2020f).

Hukuksuzluk isnadında, liderin kaotik (otoriter) devlet aklı yeniden devreye girmiş görünmektedir. AKP, Fatih'in vasiyetine atfen Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasının hukuki sürekliliğin gereği olduğunu ileri sürerken, aynı tutarlı duruşu Atatürk'ün mirası olan Atatürk Orman Çiftliği (A.O.Ç) söz konusu olduğunda sergilememekte bir beis görmemiştir. 2014 itibariyle Cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan, yönetim merkezi- konut olarak A.O.Ç. arazi üzerine yaptırdığı kompleksi kullanmaya başlamıştır. M. Kemal Atatürk'ün özel mülkü olarak 5 Kasım 1925'te kullanıma açılan A.O.Ç. gerek kamusal alanda kadın-erkek birlikteliğinin, dolayısıyla modernleşmenin serencamının yansıtıldığı bir sosyo-kültürel alan gerekse de anti-empyrializm anlayışının gereği ülkeyi kendi kendisine yeten bir potansiyele kavuşturacak olan bir üretim sahası olarak tasavvur edilmiştir. Nitekim Atatürk, 1 Nisan 1950 tarihli ve 5659 Sayılı A.O.Ç Kanunu'na da belirtilen, 5 Kasım 1937'deki mektubunda şahsi mülkü olan çiftliği, amaçlarına uygun kullanılmak üzere devlete bağışladığını bildirmiştir (Atak ve Şahin, 2004, s.82). Ne var ki 1992'de birinci derece sit alanı olarak belirlenen bu arazinin 2006'da AKP tarafından statüsü değiştirilerek, üzerine bugün AKP'li Cumhurbaşkanı tarafından kullanılan cumhurbaşkanlığı kompleksi yapılmıştır (Ünal, 2020a, s.96). Dolayısıyla bu iki örnekten yola çıktığımızda AKP'nin Ayasofya'nın müzeleştirilmesi kararına dönük eleştirilerinin tutarsızlığını otoriter keyfilik/savrulma politikası olarak addetmek mümkündür. Bu bağlamda A.O.Ç kararı yerleşik siyaset mekanizması olan Kemalist kesime karşı elde ettiği güçle, meşrulukla ilintili olarak bir anlamda ideolojik bir kafa tutuş göstergesiye giderek gücünü ve meşruluğunu yitiren bir iktidarın Osmanlı'nın gücünü, ihtişamını kendisine mal etme çabasındaki nostalji aracıdır (Tokdoğan, 2018, s.175).

Müzeleştirme kararına ikinci karşı koyuş, kararın devletin ve milletin özünden yabancılaşmasına neden olması gerekçesiyle bir *ihamet ve bir* kıyım olduğudur. Ayasofya'nın 1934'te müzeye dönüştürülmesi AKP tarafından şiddetli sıfatlarla kınanmakta, bir kıyım, bir ihanet, bu kararı verenlerse günahkâr, lanetli olarak nitelendirilmektedir. Erdoğan'a ve Ayasofya'nın yeniden camileştirilmesi törenine fetihe atıfla elinde kılıçla minbere çıkarak, ev sahipliği yapan Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'a göre, müze kararı verenler "Fatih'in bedduasını alanlardır" (TCCB, 2020f). Elbette burada kastedilen, başta M. Kemal olmak üzere tek parti rejimidir. Kendi konuşmasında bununla da yetinmeyen Erdoğan'a göre, laiklik anlayışına atıfla, tek parti döneminde camiler ahıra çevrilmiş, Ayasofya ise minareleri yıkılarak caz kulübü yapılmak istenmiştir (TCCB, 2020f). Bu nedenle Ayasofya'nın yeniden camileştirilmesi büyük bir utançtan dönülmüştür. Utanç, cumhuriyetin kurucu kadrolarının, olmadıkları bir şeye (batılılaşma arzusunun) kendilerini kaptırıp, kendi özlerine yabancılaşmalarından ve bu yabancılaşmayla topluma hükmederek onu kendi değerlerinden koparmaya çalışarak çeşitli sorunlar yaratmalarından kaynaklanmaktadır. Buna göre AKP'nin altın çağ nostaljisi olarak da özetleyebileceğimiz ideal milleti tasviri ve altın çağa dönüş, Erdoğan önderliğinde, AKP iktidarının

kuruculuğunda toplumun içine düşürüldüğü Batılılaşma tuzağından çıkarılmasıyla, milletin, devletin aslına rücu ettirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu anlamda iktidarın Türkiye’yi aslına rücu edeceğine yönelik iddiasının özü Türkiye’nin Osmanlı geçmişiyle barıştırılması, böylece öz değerlerine kavuşturulmasıdır.

Bu noktada AKP’nin giderek daha fazla İslam merkezli bir ulusal kimlik kurmak istemesinden hareketle, mağduriyetin klasik-değişmez-tarihselliği hiçe sayan anlatısına yani mağduriyet konformizmi stratejisine yeniden bir dönüş yaptığı açıkça görülmektedir. Yukarıdan inşacı ve seçkinci olarak gördüğü Kemalist rejimin karşıtı olarak ilkin Türkiye’nin kuruluş zeminini-resmi tarih anlatısını değiştirmek istemektedir. Seçici bir tarih okumasıyla ele aldığı Osmanlı İmparatorluğu’yla kendisi ve Türkiye arasında süreklilik iddiasında bulunmaktadır.

İktidarın Yeniden Camileştirme Projesinin Gerekçeleri ve İçerdiği Temel Paradoks

Siyasi iktidarın Ayasofya’yı ibadete açma gerekçelerini üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, Erdoğan’ın tüm vatandaşlar ve İslam âlemi için müjdeli bir haber olarak yansıttığı bu kararını Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethine atıfla *ikinci fetih* şeklinde kavram-sallaştırmasıdır (TCCB, 2020c; TCCB, 2020g). İkinci olarak, iktidarın bu kararla Türkiye’nin *aslına rücu* ettirildiği iddiasıdır (TCCB, 2019d; TCCB, 2019e; TCCB, 2020d). Son olarak, iktidarın kararını Türkiye’nin *ulusal egemenlik meselesi* olarak değerlendirmesi, itirazları da egemenliğe yönelik müdahale girişimi olarak değerlendirerek bertaraf etme girişimidir (TCCB, 2020c).

İkinci Fetih ve İçerdiği Amansız Çelişki

İkinci fetih nitelemesiyle ilgili olarak, önce İslam ve Osmanlı açısından fetihe yüklenen anlama bakmak gerekir. Fetih, Müslüman olmayan toprakların İslamiyet’e katılmak üzere ele geçirilmesidir. İslam hukukuna göre, bir yerin vatan kılınmak yani İslamlaştırılmak üzere düşmanın elinden yani gayr-i Müslimlerden kurtarılmasıdır ve iki şekilde gerçekleşebilir: İlki sulh yoluyla toprakların ele geçirilmesidir ki bu durumda fethedenler tarafından başka dinlerin mabetlerine dokunulmaz ancak yenilerinin yapılmasına da müsaade edilmez. Toprakların savaş yoluyla ele geçirildiği ikincisindeyse İslam hukuku fethedene başka dinlere ait mabetleri yıkmaya, bu dinlerin mensuplarını sürgün etme hakkı tanımaktadır. Öte yandan fetih sayesinde söz konusu yerin en önemli binası, mabedi camiye çevrilmekte, böylece oranın artık bir İslam toprağı olduğu sembolik olarak ilan edilmekte, kısacası “bizleştirilmektedir” (Parlak, 2021: 196). Benzer bir durum Osmanlı Devleti’nin Bizans İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul’u ele geçirmesinde de yaşanmış, en önemli kilise olan Ayasofya yıkılmamış, bir takım ritüeller eşliğinde camiye çevrilmiş, böylece dünyaya İstanbul’un artık bir İslam toprağı olduğu ilan edilmiştir.

Peki Osmanlı Ayasofya'yı neden yıkmamıştır? Osmanlı, kilise olarak kullanılan Ayasofya'yı yıkmayıp, camiye çevirerek, başka bir dinin kutsal mekânını İslam dininin kutsal mekânı, İslamiyet'in sembolü haline dönüştürülerek, Hristiyan dünyasıyla Osmanlı İmparatorluğu arasında değişen güç dengesini göstergeleştirmiştir. Bu bakımdan Ayasofya'nın yıkılmayıp, muhafaza edilmesi, Hristiyan İmparatorluğu'nun, İslam Devleti Osmanlı karşısındaki yenilgisinin daimileştirilmesi arzusuna hizmet etmektedir. Tüm bunlardan yola çıktığımızda fetih hem İslamiyet'in makbul ve meşru aracı hem de bir tür yayılcılık arzusunu ve güç istencini ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Hal böyleyken o zaman ikinci fetih nasıl açıklanabilir? Erdoğan'a göre ikinci fetih biraz daha farklı bir olumlanmayı içermektedir: Batı sömürgeciliğinin aksine, ele geçirilen yerin tüm insan ve imkânların seferber edilmesiyle ihya edilmesi, ayağa kaldırılması yani medeniyete kavuşturulması demektir (TCCB, 2017b). Erdoğan'a göre fethedilmeden önce harap halde olan İstanbul, Osmanlı'nın fethi sayesinde ihya olmuştur (TCCB, 2020d; TCCB, 2020f). Nitekim başka dinlere ait ibadethanelerin yıkılmaması, Osmanlı'nın ihya edici, medenileştirici hoşgörüsünün, özgürlük anlayışının göstergesi olarak nitelendirilmektedir (TCCB, 2017b; TCCB, 2018a; TCCB, 2020a).

Camileri, bir toprak parçasının Müslüman yurdu olduğunun göstergesi olarak değerlendiren iktidara göre (TCCB, 2020b), kendi dönemlerinde artan camilerin sayısı da, Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesi de –iktidar dönemine atfen– Türkiye'nin öz değerlerinden kopmadığının göstergesidir (bkz. Batuman, 2018). Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılması, kentlerin en görünür yerlerine camiler yapılması ülkenin gerçek sahipleri tarafından ve gerçek değerlerince yönetildiğinin göstergesi olarak sunulmaktadır (TCCB, 2020g).

Erdoğan'ın ikinci fethi, Ayasofya müzesinin yeniden camiye çevrilmesini İslami zaviyeden olumlaması anlamına gelmekte ve iki kritik meydan okumayı içinde barındırmaktadır. Birincisi, İslamiyet'i yaymaya ilişkin bir kavram olarak fetih, Cumhuriyetin laik hukuk, kurumlar, kültür, yaşam, devlet yapısına ve ikinci olarak yayılcı bir anlayışın göstergesi olarak günümüz dünyasında ulus devletlerin egemenlik anlayışına ters düşmektedir. Ancak, bu meydan okumanın temeline baştan dinamit koyan bir durum söz konusudur; hoşgörülü, özgürleştirici ve medenileştirici olduğu iddia edilen ikinci fetih asli amacının ele geçirilen yerlerin birer İslam toprağına çevrilmesi, amansız bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hamleyle, Türkiye'nin laik değil, Müslüman bir ülke olarak tanımlanma amacı Erdoğan'ın konuşmalarında zaman zaman yankısını bulmakta, Türkiye doğrudan Müslüman bir ülke olarak tasvirlenmektedir (TCCB, 2020b). Ancak bu yaklaşım, ülkenin seküler anayasasının ezelden beri içere geldiği ve yerleşiklik kazanmış ana yaklaşımıyla, yani her vatandaşa eşit temsil ve yaşam hakkı tanınması ilkesiyle tamamen çelişmektedir. Laik yaşam tarzına sahip olan vatandaşları ve gayr-i Müslim vatandaşları milletten saymama potansiyelini içermektedir (Dressler, 2021). Bu bakımdan Ayasofya'nın cami olarak açılması kararı yaygın bir rıza üretmek için elverişli bir girişim değildir. Bu muazzam paradokstan kaynaklanan asıl soru şudur: Fetih söylemini,

AKP tarafından aslından uzaklaşmak anlamında laik hukuk devletine ve laik kesime karşı kazanılmış rövanşit bir “zafer” olarak düşünebilir miyiz? Cevap olumsuz ise bu durum iktidar açısından bir meşruiyet kaybına ve yeni bir otoriter tırmanmaya yol açmış mıdır?

Ayasofya meselesinin gelişimi, elbette ilk kertede Azak’ın (2020) da savladığı gibi AKP iktidarının Kemalizm’in batılılaşma anlayışı gibi meselelerine karşı duruşu ya da Erdoğan’ın sağın Ayasofya rüyasını gerçekleştiren lider olma isteğiyle ilintili rövanşist bir hamle olarak düşünülebilir. Fakat bu noktada bir adım geriye çekilip kararın alındığı sosyo-tarihsel bağlama bakmak daha yerinde olacaktır. Çünkü AKP, giderek meşruluğunu ve gücünü yitirdiği bir dönemdedir ve bu güçsüzlüğünü gizleyebileceği, vizyonsuz/istikametsiz/davasız siyasetini hakikatleri çarpıtarak bir yol haritası varmış gibi pazarlayabileceği bir iktidar stratejisi arayışındadır (Ünal, 2020a). Ancak, ikinci fetih iddiasının içerdiği hayati çelişki, iktidar partisinin tüm toplumu ikna edebilecek bir gerekçe-söylem üretme yeteneğini baştan ortadan kaldırmıştır. Bir bakıma, başka yöntemlerle takviye edilmediği sürece, projenin işlevselliğini, yani iktidarın hayatta kalma faaliyetine katkıda bulunma potansiyelini yok etmektedir. Bu durumda, güç kaybetme durumunu örtbas etme tekniği olarak hep sürümde tutulagelmekte olan geleneksel mağduriyet konformizmi **söylemi** devreye sokulmaktadır. Bir yandan Osmanlı bir altın çağ nostaljisi olarak kurgulanarak iyi her şeyin kökenini Osmanlı’ya sabitlenmekte (Tokdoğan, 2020; Ünal, 2020a), kötü gidişatın müsebbibi olarak başta tek parti rejimi olmak üzere ana muhalefet partisi ve diğer muhalefet partileri işaret edilmektedir. Öte yandan da, bunun yanı sıra, başarılı bir performans üretebiliyormuş yanılması yaratmak amacıyla hakikati çarpıtma stratejisine geçiş yapılmıştır.

Karara karşı koyan, tartışmaya açan, tepkilerini ortaya dökenler, vesayetçi Türkiye özlemi içinde olup, ayrıcalıklarını geri almak isteyen, bu uğurda da devletin bekasını dahi tehlikeye atabilen iç mihraklar olarak ötekileştirebilmektedir. Bu sayede iktidarının muhalefete yönelik otoriter eğilimlerini Türkiye’nin istiklal ve istikbal mücadelesi içerisinde olduğunu, buna el uzatmaya kalkacak olanlara karşı büyük, güçlü Türkiye’yi inşa edeceklerini söyleyerek (TCCB, 2020g) meşrulaştırmak istemektedir. Üstelik iktidarın bu tutumu yalnızca içe yönelik de değildir. “Türkiye için dil, bayrak başkent, ezan neyse Ayasofya Vakfisi de aynı anlamına gelir” görüşünü ileri süren iktidar açısından (TCCB, 2020c) Ayasofya’ya yönelik müdahaleler ulusal egemenlik kapsamında Türkiye’nin iç işlerine yönelik müdahale olarak nitelendirilmektedir.

Türkiyeli Müslümanların Mağduriyetinden Emperyal Hırslara ve Dıştakilerin Mağduriyet Şampiyonluğuna Geçiş

İktidar, Ayasofya’nın müzeden camiye dönüştürülmesi kararını, İslam dünyasına da bir müjde olarak sunmaktadır (TCCB, 2020e; TCCB, 2020f). Zira Erdoğan, özellikle de 2020’de Yeni Zelanda’da gerçekleştirilen terör saldırısının ardından yaptığı konuşmasında Ayasofya’nın camileştirilmesi kararını bir yandan Türkiye’nin ulusal egemenlik meselesi olarak nitelendirirken, öte yandan İslam coğrafyasının sembol değerlerine yapılan saldırılara bir cevap olarak

sunmaktadır (TCCB, 2020f). Nitekim Erdoğan konuşmalarında Ayasofya'nın camileştirilmesine ilişkin itirazların Türk ve İslam dünyasına duyulan düşmanlıktan ileri geldiğini (TCCB, 2020d), artık kimsenin öz yurdunda garip, öz yurdunda paryalaştırılmadığı “yeni bir Türkiye'nin” tüm mazlumlar adına “dünya beşten büyüktür” diyerek Batı hegemonyasına meydan okuyabilen biri haline geldiğini öne sürmektedir. Bu bakımdan AKP için Ayasofya kararı, dünyadaki Müslümanlarla birlikte Türkiye'nin de fetret devrinden çıkışının ayak sesleri, yeniden dirilişidir (TCCB, 2020c; TCCB, 2020g).

Mağduriyet/mazlumluk mevcut rejimde kaybederek edilgen hale gelen öznelere birer etkin özne haline dönüşmesinin temelidir (Aktoprak, 2016, s.10). Oysa AKP'nin yaptığı, kutsal mazlumlukun (Açikel, 1996) herkes için ortadan kaldırılmasına yönelik olmayıp, iktidarının “mazlumluktan” muktedir konumuna geçmek istemesidir. AKP, Batı'yı –sömürgeci geçmişine atıfta bulunarak– Türkiye'nin ulusal egemenlik haklarını ihlal etmekle suçlarken, Osmanlı topraklarına ve dış dünya mazlumlarının haklarına sahip çıkar gibi yaparak Doğu Akdeniz, Afrika, Ortadoğu gibi bölgelere yönelik kendi emperyal arzularını gizlemek istemektedir. Ayasofya'nın camileştirilmesi projesinin arkasındaki en güçlü neden budur. Zira Batı sömürgeciliğinin mağduru olan İslam coğrafyasının yanında olduğunu iddia eden iktidar, öte taraftan kendisinin Batıyla yaşadığı problemlerin asli nedenleri arasında sayabileceğimiz Doğu Akdeniz'e ilişkin başta Yunanistan'la olmak üzere yaşadığı egemenlik çatışmalarından veya Kuzey Afrika'ya yönelik kendi yayılmacı arzularından bahsetmez. Böylece Batı'yla yaşadıkları çatışmaları, uyuşmazlıkları Batı sömürgeciliğine karşı gönül coğrafyasına sahip çıkma girişimi olarak sunarak, kendisini emperyal Batı karşısında konumlandırılmakta ve emperyal vizyonunu gizleyebilmektedir. Ayrıca Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılmasını ulusal egemenlik meselesi olarak ele alması sayesinde (Danforth, 2020) AKP, iktidarına yönelik Batı'dan aldığı olumsuz eleştirileri, Türkiye'nin iç meselesi olduğunu ifade ederek, Batı'yı emperyal arzularına kapılmakla suçlamak suretiyle bertaraf etmeye çalışmaktadır. Günün sonunda komşularla sıfır sorunlu bir ilişki iddiasından giderek uzaklaşan ve neredeyse tüm komşularıyla sorunlar yaşamasına neden olan dış politika vizyonu nedeniyle Türkiye'yi içine düşürdüğü çoklu kriz ortamını, bir “*değerli yalnızlık*” ve bunun da haklının, mağduru yanında olmanın doğal ve zaruri sonucuymuş gibi sunarak başarısızlığı gizleyebilmektedir.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada “Ne oldu da Ayasofya'yı cami olarak ibadete açma kararı, Erdoğan ve AKP'nin basit bir siyaset değişikliği olarak açıklayamayacağımız pek çok çelişkili kararından birisi haline almıştır?” sorusu tartışılmıştır. Bu bağlamda çalışma, Erdoğan/AKP iktidarının Ayasofya'yı cami olarak ibadete açma kararının içinden geldikleri İslamcı geleneğin daimi gündeminin doğal sonucu olmaktan ziyade güncel siyasal gelişmelere dayalı bir reaksiyonun sonucu olduğunu, bu reaksiyonun da 2019'daki yerel seçimler arifesinde göz ardı edilemeyecek hale gelen akut güç ve meşruiyet kaybı olduğunu iddia etmektedir. Nitekim Erdoğan/AKP iktidarı 2019

seçimlerinde başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin en gelişmiş ve nüfus yoğunluğu yüksek belediyelerini kazandı. Ancak, İstanbul'un hem sembolik hem de maddi düzeyde sunduğu imkanları (ve Türkiye açısından önemini) bilen, kendi haksız rant ve nepotizm düzenin deşifre olacağından, muhalefetin itibar ve güvenilirlik kazanacağından endişelenen Erdoğan/AKP iktidarı, yenilgiyi kabul etmeyip, yerel seçimlerin İBB Başkanlığı kısmını iptal ettirip, yineletti. Üstelik Erdoğan'ın hazmedemediği bu yenilgi iktidarın demokrasinin adil ve serbest seçim kriterlerini altüst edercesine seçim süreçlerine "ağırlığını" koymasına rağmen ortaya çıktı (Esen, vd. 2023). İktidar, bir kez daha şartları muhalefet aleyhine değiştirdiği bir seçime girmiş, karışındaki siyasetçinin yeteneğinin, dinamizminin ve toplumda bulduğu karşılığın da katkısıyla bu kez daha büyük bir farkla kaybetmiş, ancak bu güç ve prestij kaybını başka bir şekilde telafi etmeye girişmiştir. Bu bağlamda Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılması kararı, var olduğu iddia edilen bir "dava"ya hizmet eden bir performans üretmekle güç gösterme, böylece demokrasinin norm ve kurallarını çiğneyerek dahi zafer kazanamamanın yarattığı müthiş itibar kaybını ve yenilgi hissini gizleme, halen güçlü bir toplumsal karşılığı varmış gibi yapabilme olanaklarını sağlayan bir can suyu olarak düşünülmelidir. Elbette karar, AKP'nin seçmenden gelen mesajı anladığının bir göstergesi olarak okunabilir. Ancak uzunca bir süredir meşruiyet üretme istenci, kapasitesi ve pratiklerinden vazgeçen bu iktidarın 2015 Haziran seçimlerinden itibaren sergilediği tutum da göstermektedir ki AKP, demokratik yollardan kaybetmeyi bilmeyen, içine sindiremeyen, kısacası demokrasi görgüsü olmayan bir iktidardır (Çınar, 2025). Bu bakımdan Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılması seçmenin "anlaşılan" mesajını, yanlış/geçersiz olduğu iddiasıyla reddeden bir politik jesttir.

18-19 Mart 2025 tarihi itibarıyla yaşananlarsa, kaybetmeyi bilmeyen siyasal iktidarın Türkiye'yi içine soktuğu ve yerleşik hale getirmek için elindeki tüm devlet imkânlarını var gücüyle seferber ettiği, düzenini korumak pahasına daha neler yapabileceğini geniş kesimlere gösterdiği yeni bir sürece işaret etmektedir. 18 Mart'ta Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki en güçlü rakibi olan (ve belediye başkanlığı boyunca yaptıklarıyla Osmanlı mirasına sahip çıkmanın illa Cumhuriyet karşıtlığını gerektirmediğini gösteren) İBB Başkanı İmamoğlu'nun otuz seneden daha uzun bir süre önce alınmış lisans diploması hukuksuz olarak iptal edilmiş (*Medyascope*, 2025); 19 Mart'taysa İmamoğlu'yla yakın çalışma arkadaşları topyekûn yolsuzluk ve terör soruşturmaları kapsamında gözaltına alınarak, tutuklanmaları sağlanmıştır (*BBC Türkçe*, 2025). Sonuç olarak geline nokta, bütün eşitsiz şartlara rağmen yapılacak ilk seçimden büyük olasılıkla cumhurbaşkanı olarak çıkacak olan İmamoğlu'nun adaylığı, 2024 yerel seçimlerinden birinci çıkan ana muhalefet partisinin artan etkisi ve dahası bu ve benzeri durumlardan rahatsızlık duyarak demokratik haklarını aramak için sokağa çıkan toplumsal muhalefet, iktidarın haksız ve hukuksuz uygulamalarının doğrudan muhatabı haline gelmiştir. Bu yaşananlar sandıkta kazanma imkânını giderek yitiren, güç, itibar ve meşruiyet plaseboları tükenen/etkisizleşen Erdoğan'ın muhalefeti kendi iktidarını koruyacak biçimde dizayn etme çabasından ileri gelmektedir. Dahası toplumla kurduğu ilişkide, mensupları halka karışama-

yacak durumda olan ve adeta bir saray rejimine dönüşen AKP, sandığın kendisi için giderek bir risk haline alması karşısında iktidarının ilk günlerinden itibaren diline pelesenk ettiği “milli iradeye saygı” anlayışını ve sıkıştığı her fırsatta “o halde hodri meydan, sandığa gidelim!” res-tini de terk etmiştir. Gelinen noktada Ayasofya’nın statüsü gibi, geleceği de belirleyecek olan politik jestlerini tüketmiş olan iktidarın karşısında toplumsal ve siyasal muhalefetin en geniş toplumsal mutabakatla kuracağı vizyoner gelecek tasarımıdır.

- 1 Bu çalışmada tek parti rejimi ve bu rejimin yaslandığı kuruluş zemini Kemalizm olarak ele alınmaktadır. Kemalizm, temel anlamıyla değişmez seküler ilkelere, bu ilkelere uyumlu olduğu düşünülen modern/Batılı kimliğe ve yaşam tarzına, bunlarla yoğrulmuş kültürel toprak bütünlüğüne yaslandırılmış bir modernleşme planıdır (Cizre ve Çınar, 2003).
- 2 Merkez mekânla kastedilen, bir grubun kendisini sabitlediği, başlangıcı saydığı anlatı(sı)ndan hareketle ve o anlatıyı temsil edecek biçimde grubun değerlerini sembolize ettiği varsayılan mekândır (Hoelscher ve Alderman, 2004, s. 348).
- 3 Örneğin Türk Ruhu Dergisi’nin yazarlarından Öztürk (1958, s.3), İstanbul’un fethini Türklüğün şanını dünyaya duyuracak bir olay olarak nitelendirirken, İstanbul ve nezdinde sahip olunanlarınsa Müslüman Türkler’e emanet edildiğini söyler. Tevetoğlu’na göreyse yeryüzünde tek Türk de kalsa İstanbul minaresiz kalmayacaktır. Tevetoğlu (1951, s.69) bu nedenle 29 Mayıs İstanbul’un fethinin Türk ve İslam dünyası için ulu bir bayram olarak kutlanması gerektiğini savlar.
- 4 31 Mart Seçimleri kapsamında düzenlenen Tekirdağ mitingde Erdoğan, bir vatandaşın Ayasofya’nın yeniden camileştirilmesi talebini kendisine iletmesi üzerine “Bu oyunlara gelmeyelim...“Bunları da aşmak bizim için sorun değil, aşarız. Ama getirisi, götürüsü nedir, bunu da burada açıklamam doğru olmaz. Bunun bir götürüsü var, onun bizim için faturası çok daha ağırdır.” (TCCB, 2019b) yanıtını vermiştir.
- 5 Erdoğan, Ayasofya’nın cami yapılmasına ilişkin verdiği ret yanıtının üzerinden daha bir hafta bile geçmemişken bu kez de “Anormal bir teklif değil. Olabilir, niye olmasın. Yani o olmayacak bir şey değil, rahatlıkla olabilir. Ve hatta üzerinde bunun öyle dururuz ki yani bunu müze ifadesiyle değil artık bunu Ayasofya Camii olarak aynen koyarız.” (TCCB, 2019c) açıklamasını yapmıştır.
- 6 “İstanbul’da tekleme, Türkiye’de tekleme ve İstanbul kaybedildikten sonra her şey nafilidir” (TCCB, 2017a) diyen Erdoğan seçim sonucunda başta İstanbul olmak üzere on büyükşehir belediyesinin yönetimini kaybetmiştir.
- 7 Kendisini de çevreden biri olarak gören Erdoğan için siyasi kariyerinde elde ettiği başarı, kültürel olarak değersizleştirilen taşralı gençlere, yoksul-mütedeyyin kesimlere umut olmalıdır (Mollaer, 2016, s.152; Küçük ve Türkmen, 2017, s.185).
- 8 Ulus devletin kuruluş belgesi olan Lozan Antlaşması’nın, çoğu kez bizatihi Erdoğan tarafından hezimet belgesi (Armağan, 2016) ilan edilmesi de yine bu yaklaşımla ilgilidir. Ayasofya’nın yeniden ibadete açılış tarihi aynı zamanda Lozan Antlaşması’nın imzalanma yıldönümüne denk getirilmiştir (Ünal, 2020b; Parlak, 2021: 204). Erdoğan’a göre Lozan’ın imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu, Ankara hükümetince sonlandırılmış (Armağan, 2016), ardından Anadolu’da bir karşılığı olmayan Türkiye’ye hitap edemeyen Kemalist bürokratik oligarşinin hâkimiyeti tesis edilmiştir. Bu bakımdan AKP nazarında Ankara, milli iradeye karşı olarak yeni bir rejim kurarak, ihtişamlı Osmanlı geçmişi hiçe sayanları imlemektedir.
- 9 Türkiye’nin, Arap Baharı sonrasında (2013) özellikle Ortadoğu ülkeleri tarafından yalnız bırakıldığı eleştirileri karşısında Kalın (2013), söz konusu “yalnızlığın” uluslararası alanda Türkiye’nin her ne pahasına olursa olsun mağdurdan yana olmasından kaynaklandığını, bu nedenle de Türkiye’nin durumunu değerli yalnızlık olarak ifade etmektedir. Kavramı Batı odaklı Kemalist dış politika söylemi karşısında AKP’nin hegemonik mücadelenin bir aracı olarak değerlendiren Balcı’ya (2013) göreyse AKP, ortaya koyduğu dış politika yaklaşımı üzerinden ülke içindeki meşruiyetini pekiştirmektedir. Oysa bu iddiaların tersine ve Erdoğan’ın Arap Baharı ve öncesinde kendisini ümmetin lideri olarak konumlandırmak isterken, kendisinin Ortadoğu’da bu yönde kabul görmeyip, 15 Temmuz darbe girişiminin de etkisiyle İslamcı ulusalcı bir çizgiye çekilmek zorunda kalan (Açıkel, 2016) Erdoğan gibi Türkiye de hem iç hem dış politikada giderek itibar ve güç kaybetmektedir.

Kaynakça

- Açıkel, F. (1996). “Kutsal Mazlumluğun” Psikopatolojisi”. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (70),153-198.
- Açıkel, F. (2016). “AKP İslamcılığının Üç İdeolojik ve Üç Jeopolitik Dönüşümü”. *Birikim Dergisi*, (332),10-41.
- Akgündüz, A. vd. (2002). *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, A. vd. (2005). *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Aktoprak, E. (2016). “Postkolonyal Bir “Dava” Olarak “Yeni Türkiye”nin Yeni Ulusu”. *SBF Dergisi*, 71(1), 1-32. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002383
- Anderson, B. (2016). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. NY: Verso.
- Armağan, M. (2016). “Lozan Hezimetidir De Kaç Sıfır? Gelin Bunu Tartışalım”. 2 Ekim, *Yeni Şafak*.
- Atak, E. ve Şahin, S., Z. (2004). “Atatürk Orman Çiftliği’nin 79 Yılı ve Çiftliğin Korunmasına Yönelik Politika Arayışları”. *Planlama Dergisi*, (3), 80-88.
- Azak, U. (2014). “Muhafazakâr Milliyetçiliğin Bitmeyen Davası: ‘Mahzun Mabed’ Ayasofya”. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (131), 264-272.
- Azak, U. (2020). “Umut Azak: Ayasofya, Kemalist Batılılaşmayla hesaplaşmanın son kalesiydi”. İrfan Aktan ile Röportaj, *Gazete Duvar*, 11 Temmuz, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/07/11/umut-azak-ayasofya-kemalist-batililasmayla-hesaplasmanin-son-kalesiydi>
- Balcı, A. (2013). “Değerli Yalnızlık Neden Bu Kadar Değerli”. *Zaman*, 13 Ağustos.
- Batuman, B. (2018). *New Islamist Architecture and Urbanism*. London ve New York: Routledge.
- Baykan, T. S. (2018). “The Justice and Development Party in Turkey: Populism, Personalism, Organization”. Cambridge: Cambridge University, pp 167-210
- BBC Türkçe* (2025). “Ekrem İmamoğlu tutuklandı, tepkiler ne oldu?”. 23 Mart 2025, <https://www.bbc.com/turkce/articles/czrnzley3zko>
- Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*. (Çev. B. Doğan). İstanbul: Metis.
- Cizre, Ü. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti*. İstanbul: İletişim.
- Cizre, Ü. (2015). “Recep Tayyip Erdoğan and Two Elections”. *Middle East Report*, 276: 36-43.
- Cizre, Ü. (2016). “Leadership Gone Awry: Recep Tayyip Erdoğan and Two Turkish Elections,” *Middle East Report*, 276, pp. 36-43.
- Cizre, Ü. ve Çınar, M. (2003). “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process”. *The South Atlantic Quarterly Journal*, (102)2, 309-332.
- Copeaux, E. (2006). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. (Çev. A. Berktaş). İstanbul: İletişim. (Orijinal y.t, 2006)
- Çınar, M. (2025). “AKP’nin 8. Kongresi: Yeni bardakta eski antitoksin”. *Fayn*, 7 Şubat, <https://www.fayn.press/akpnin-8-kongresi-yeni-bardakta-eski-antitoksin/>
- Damar, E. (2016). “Radicalisation of politics and production of new alternatives: rethinking the secular/Islamic divide after the Gezi Park protests in Turkey”. *Journal of Contemporary European Studies Journal*, 24(2): 207-222.
- Danforth, N. (2020). “The Mosque, the Dam, and Erdoğan’s Widening Culture War”,

- Foreign Affairs*, 31 Temmuz, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2020-07-31/mosque-dam-and-erdogans-widening-culture-war#>
- Dressler, M. (2021, 10-11 Nisan). Ayasofya'nın Yeniden Dönüştürülmesi: AKP'nin Ulusu (-Yeniden-) İnşasının Perde Arkası Karşısındaki Sessizlik. *Anadolu'da İnanç Mekânlarında Dönüştürmeler Uluslar Arası Konferans*, (24-29 ss.).
- Duran, B. (2013). Understanding the AK Party's Identity Politics: A Civilizational Discourse and Its Limitations”, *Insight Turkey*, 15(1): 91–109.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti*. Ankara: İmge.
- Ersanlı, B. (1996). İktidar ve Tarih. İstanbul: Afa.
- Esen B., vd., (2023) *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, İstanbul: İletişim.
- Esen, B. and Gümüşçü, Ş. (2017). “A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017”. *South European Society and Politics Journal*, 22(3): 303–326.
- Evrensel, (2020). “İBB'nin “Askıda fatura” uygulamasının ilk 7 saatinde 16 bin ailenin faturası ödendi”. 6 Mayıs, <https://www.evrensel.net/haber/404078/ibbnin-askida-fatura-uygulamasinin-ilk-7-saatinde-16-bin-ailenin-faturasi-odendi>
- Glombitza, O. (2021). “The Aftermath of Turkey's July 15th Coup Attempt: Normalizing the Exceptional through Legitimation, Narrativization and Ritualization.” *Turkish Studies Journal*, 22(2): 242–66.
- Gunter, Michael M. and Yavuz, M., Hakan. (2007). *Critique: Critical Middle Eastern Studies Journal*, 16(3): 289-301.
- Gür, A. (2001). “Üç Boyutlu Öyküler: Türkiyeli ziyaretçilerin gözünden Anadolu medeniyetleri müzesi ve temsil ettiği ulusal kimlik”. Özyürek (ed.), *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası içinde*, İstanbul: İletişim, 215-47.
- Hoelscher, S. ve Alderman, D. H. (2004). Memory And Place: Geographies Of A Critical Relationship. *Social & Cultural Geography Journal*, 5(3), 347-355.
- İBB Askıda Fatura (2025). “Askıda Fatura Güncel Veriler”. <https://askidafatura.ibb.gov.tr/>
- İBB Faaliyet Raporu (2020). “İBB Faaliyer Raporu 2020”. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, https://uploads.ibb.istanbul/uploads/faaliyet_raporu_2020_e0aa3d6283.pdf
- İBB Faaliyet Raporu (2022). “İBB Faaliyer Raporu 2022”. https://uploads.ibb.istanbul/uploads/2022_faaliyet_raporu_v2_26_04_23_a09e289912.pdf
- İnsel, A. (Ed). (2003). Giriş. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm içinde* (17-27 ss.). İstanbul: İletişim.
- Kalın, İ. (2013). “Başbakan'ın başdanışmanı ‘değerli yalnızlık’ı açıkladı: Yalnız değil ama”, *T24*, 13 Ağustos, <https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizliki-acikladi-yalniz-degiliz-ama,237875>
- Köker, L. (1996). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim.
- Küçük B. ve Özselçuk, C. (2015). Mesafeli Devletten ‘Hizmetkâr’ Devlete: AKP'nin Kısmi Tanıma Siyaseti. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (132),162-190.
- Lancaster, C. (2014). “The iron law of Erdogan: the decayfrom intra-party democracy topersonalistic rule”. *Third World Quarterly*, 35(9), 1672–1690.

- Medyascope* (2019). “İBB, TÜRGEV, TÜGVA ve Ensar Vakfı ile yaptığı protokolleri feshetti”. 27 Ağustos, <https://www.youtube.com/watch?v=tnrl1vb-oZ0>
- Medyascope* (2025). “İmamoğlu'nun diploması 31 yıl sonra iptal edildi”. 18 Mart, <https://medyascope.tv/2025/03/18/imamoglundun-diplomasi-iptal-edildi/>
- Mollaer, F. (2016). *Tekno-Muhafazakârlığın Eleştirisi*. İstanbul: İletişim.
- Nora, P. (2006). *Haftıza Mekânları*. (Çev. M., E. Özcan). Ankara: Dost Kitabevi. (Orijinal y.t.,1994)
- Önder, M. (1975). *Atatürk'ün Yurt Gezileri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Özekmekçi, (2012). Türk Sağında Ayasofya İmgesi. Keretecioğlu, Ö., İ.ve Öztan, G., G. (Ed.),*Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (283-306 ss.). İstanbul: İletişim.
- Öztürk, A., H. (1958). “Fetih Şuuru”. *Türk Ruhu Dergisi*, 9.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Parlak, D. (2021). “Dünya Mirasından Kebir Camii'ne: Yeni Türkiye'nin Siyasal Sembölü Olarak Ayasofya”. *Praksis Dergisi*, 56: 185-212.
- Sayıştay* (2020). “İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu”. T.C. Sayıştay Başkanlığı, Aralık, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/NaQ5pWPgqB-istanbul-buyuksehir-belediyesi>
- Sözcü (2019). “CHP’li başkanlar devraldıkları borçları afiş yaptırıp belediye binasına astı”. 23 Nisan, <https://www.sozcu.com.tr/chpli-baskanlar-devraldiklari-borclari-belediyesi-binasina-asti-wp4533654>
- Taş, H. (2015). “Turkey – from tutelary to delegative democracy”. *Third World Quarterly*, 36(4), 776–791.
- Taş, H. (2018a) “A History of Turkey’s AKP-Gülen Conflict”, *Mediterranean Politics Journal*, 23(3): 395–402.
- Taş, H. (2018b). “The 15 July Abortive Coup and Post-Truth Politics in Turkey.” *Southeast European and Black Sea Studies Journal*, 18(1): 1-19.
- TCCB, (2015, 12 Ocak). “Topkapı Sarayı’nı Korumak Bizim İçin Tarihi Bir Sorumluluktur”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/2698/topkapi-sarayini-korumak-bizim-icin-tarih-bir-sorumluluktur>
- TCCB, (2016, 29 Mayıs). “İstanbul’u Anmadan Tarih Yazmaya Kalkarsanız, Mürekkebiniz Kurur”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44166/istanbulu-anmadan-tarih-yazmaya-kalkarsaniz-murekkebiniz-kurur>
- TCCB, (2017a, 20 Ağustos). “Siyasette Güçlü Olmak İstiyorsanız İstanbul’da Var Olmak Zorundasınız”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83214/siyasette-guclu-olmak-istiyorsaniz-istanbulda-var-olmak-zorundasiniz>
- TCCB, (2017b, 27 Kasım). “Saldırı ve İhanetlere Rağmen Dimdik Ayakta Duran Türkiye Ekonomisi Var”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87489/saldiri-ve-ihanetlere-ragmen-dimdik-ayakta-duran-turkiye-ekonomisi-var>
- TCCB, (2018a, 7 Ocak). “Boğaziçi Üniversitesi Mezunları Programında Yaptıkları Konuşma”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89346/bogazici-universitesi-mezunlari-programinda-yaptiklari-konusma>
- TCCB, (2018b, 31 Mart). “Son 15 yılda diğer birçok alanda olduğu gibi kültür ve sanat alanında da tabuları yıktık”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/92107/-son-15-yilda-diger-bircok-alanda-oldugu-gibi-kultur-ve-sanat-alaninda-da-tabulari-yiktik->

- TCCB, (2019a, 16 Mart). “Türkiye’yi, saldırdıkları tüm değerlerin temsilcisi olarak gördükleri için hedef alıyorlar”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102496/-turkiye-yi-saldiridklari-tum-degerlerin-temsilcisi-olarak-gordukleri-icin-hedef-aliyorlar->
- TCCB, (2019b, 18 Mart). “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kanal 7, TVNET ve Ülke TV ortak yayınına katıldı”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102551/cumhurbaskani-erdogan-kanal-7-tvnet-ve-ulke-tv-ortak-yayinina-katildi->
- TCCB, (2019c, 24 Mart). “Cumhurbaşkanı Erdoğan, TGRT Haber ve Beyaz TV ortak yayınına katıldı”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102665/cumhurbaskani-erdogan-tgrt-haber-ve-beyaz-tv-ortak-yayinina-katildi->
- TCCB, (2019d, 26 Mart). “Biz, her karışı aziz şehitlerimizin kanlarıyla mühürlenmiş bu vatana aşığız”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102710/-biz-her-karisi-aziz-sehitlerimizin-kanlariyla-muhurlenmis-bu-vatana-asigiz->
- TCCB, (2019e, 29 Mart). “Cumhurbaşkanı Erdoğan, TRT özel yayınına katıldı”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/103782/cumhurbaskani-erdogan-trt-ozel-yayinina-katildi->
- TCCB, (2020, 10 Temmuz). “Millete Sesleniş Konuşması”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120589/millete-seslenis-konusmasi>
- TCCB, (2020a, 29 Mayıs). “Fatih’in izinden giderek, asıl olanın gönüllerin fethi olduğu anlayışıyla gönüller kazanmak için çalıştık”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120331/-fatih-in-izinden-giderek-asil-olanin-gonullerin-fethi-oldugu-anlayisiyla-gonuller-kazanmak-icin-calistik->
- TCCB, (2020b, 3 Temmuz). “Barbaros Hayrettin Paşa Camii Temel Atma Töreni’nde Yaptığı Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120555/barbaros-hayrettin-pasa-camii-temel-atma-toreni-nde-yaptigi-konusma>
- TCCB, (2020c, 10 Temmuz). “Millete Sesleniş Konuşması”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120589/millete-seslenis-konusmasi->
- TCCB, (2020d, 14 Temmuz). “Kabine Toplantısının Ardından Yaptıkları Konuşma”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120644/kabine-toplantisinin-ardindan-yaptiklari-konusma>
- TCCB, (2020e, 17 Temmuz). “Ayasofya’nın esaret zinciri sökölüp atılmıştır”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120649/-ayasofya-nin-esaret-zinciri-sokulup-atilmistir->
- TCCB, (2020f, 24 Temmuz). “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cuma namazını, 86 yıl sonra ibadete açılan Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi’nde kıldı”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120694/cumhurbaskani-erdogan-cuma-namazini-86-yil-sonra-ibadete-acilan-ayasofya-i-kebir-cami-i-serifi-nde-kildi>
- TCCB, (2020g, 27 Temmuz). “Hiç kimsenin, istiklal ve istikbalimize el uzatmayı aklından dahi geçirememesi için büyük ve güçlü Türkiye’yi inşa ediyoruz”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120725/-hic-kimsenin-istiklal-ve-istikbalimize-el-uzatmayi-aklindan-dahi-gecirememesi-icin-buyuk-ve-guclu-turkiye-yi-insa-ediyoruz->
- TCCB, (2023, 24 Mart). “Yenikapı ruhu, İstanbul’u fethedip bize emanet eden ruhun devamıdır”. Erişim adresi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102662/-yenikapi-ruhu-istanbul-u-fethedip-bize-emanet-eden-ruhun-devamidir->

- Tevetoğlu, F. (1951). 500 üncü Yılı Karşılarken: Ayosofya Camiimiz, *Sebilürreşad Dergisi*, (5)105.
- Thompson, J., B (2013). **İdeoloji ve Modern Kültür**. (Çev. İ. Çetin). Ankara: Dipnot.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlılık: Hmç, Nostalji, Narsisizm*. İstanbul: İletişim.
- Toker, Ç. (2019). “İBB’den vakıflara “hizmet” raporu”. *Sözcü*, 28 Ocak, <https://www.sozcu.com.tr/ibbden-vakiflara-hizmet-raporu-wp3288303>
- Ünal, Ç., R. (2020a). *Ecdadın İcadı: AKP İktidarında Bellek Mücadelesi*. İstanbul: İletişim.
- Ünal, Ç., R. (2020b, 27 Temmuz). Yerel Seçimler Sonrası Bir Galibiyet Placebosu Olarak Ayasofya. Erişim adresi <https://birikimdergisi.com/guncel/10220/yerel-secimler-sonrasi-bir-galibiyet-placebosu-olarak-ayasofya>
- Young, E., J. (1992). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven: Yale.
- YSK (2017). “Yüksek Seçim Kurulu Karar No: 573”. <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/5060/2017-573.pdf>
- YSK (2019). “2019-4219 Sayılı Karar”. <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/78053/2019-4219.pdf>